

Luxemburgi Zsigmond birtokadományai és a mezővárosok

Jelige:

Pályamunka lezárásának időpontja:

2025.

1. Bevezetés

A hazai városfejlődésben meghatározó volt Luxemburgi Zsigmond uralkodása, amely egyben korszakhatárként is kezelhető a városhálózat vizsgálatakor. Az ekkor lesüllyedő, vagy éppen felemelkedő települések a középkor végéig, vagy azt követően is megőrizhették a korszakban megszerzett helyüket a településhálózatban.¹ Mályusz Elemér megállapítása szerint az I. Lajos halálát követő időszakban a központi hatalom befolyása meghatározó volt a városok fejlődésében és kialakulásában, hiszen a király védelme – ahogy önmagában egy kiváltságlevél – nem teremtett várost, ugyanakkor e nélkül a tartós polgári sors nem volt biztosítható.²

Ez a megállapítás Zsigmond uralmának egészére alkalmazható, hiszen a király számos esetben adományozott el olyan településeket, amelyek elindultak a várossá válás útján, nem is beszélve a gazdasági súlyukról, azonban az uralomváltás után ez a fejlődés lelassult, míg a felemelkedés – vagyis a *civitas*-sá válás – lehetetlené vált.³ Az Anjou-korban még nem voltak éles választóvonalak az egyes településtípusok között, ezért a korszak terminushasználata is meglehetősen következtelen volt. A Zsigmond-kor mozgalmas időszaka után lassan kialakult a településtípusok jogi kategóriáinak hármas tagolása (*possessio*⁴, *oppidum*⁵, *civitas*⁶), amely a

¹ Kubinyi 1987: 235. Kubinyi András Zsigmond uralkodását egyfajta határkőként kezeli, ugyanis ekkor alakult ki a hazai városhálózaton belül az a jogi értelemben vett hierarchia, amely meghatározta a késő középkor, valamint a kora újkor várostörténetét. Hasonló álláspontot képvisel C. Tóth Norbert is, aki a városfejlődésben bekövetkezett nagyarányú változások egyik okaként az adományozási politikát látja, ennek következményeként pedig a mezővárosok számának növekedését. C. Tóth 2009: 64–65.

² Mályusz 1984: 150.

³ Teke 2004: 225–226.

⁴ A *villa* a magyarországi városfejlődés kezdetén még általában a legjelentősebb települések megnevezésére szolgált. (Lakatos 2019: 12.) A 15. század elejére kialakult hármas elnevezésbeli tagolódásban azonban a *villa* kifejezés már a legkisebb településeket jelentette, bár az okleveles forrásokban gyakrabban fordul elő a *possessio* megnevezés. A *possessio* alapvető jelentése 'javak, birtok'. A 13. század első évtizedeitől mindinkább a szó falu jelentése kezdett elterjedni. Lakatos 2019: 12–13., Szabó 1971: 51–54.

⁵ A mezőváros, mint településforma pontos definíciójának megfogalmazása közel sem egyszerű feladat. Maga az elnevezés a késő középkor terméke, Ladányi Erzsébet kutatásai alapján a *libera villa* kifejezést a 14. század második felében váltja fel, és a 15. század közepére válik azt kiszorítva elterjedtté. Ladányi 1980: 451–452. Lakatos Bálint véleménye alapján az *oppidum* kifejezés elterjedése összefügg a magyarországi településhálózat bővülésével, hiszen a 15. században a települések hierarchikus megkülönböztetéséhez egy új kategóriára volt szükség a város és falu között. (Lakatos 2019: 12.) A mezővárosiasodás az ország gazdasági fejlődésével, az áruterelés növekedésével egyenes arányban haladt előre. Ez utóbbit igazolja a hetipiac-hálózat sűrűsödése is. (Kubinyi 1972: 41.) A meghatározás nehézségének egyik oka, hogy nincs két olyan *oppidum*, amely kiváltságait, kereskedelmi szerepét, lakói szabadságát tekintve ugyanazon kedvezményekkel rendelkezne. A mezőváros fejlettség szempontjából a falu és a város között helyezkedett el és határa mindkét irányból nyitott volt, emiatt a lesüllyedő városok éppúgy bekerülhettek közéjük, mint az emelkedő félben lévő falvak. (Gulyás 2017: 17–18.) Kialakulásuk már a 14. században megkezdődött, de a 15. században ment végbe teljesen. Az egykor királyi tulajdonban álló, vagy királyi privilégiumban részesült, de lesüllyedt, vagy magánkézbe került országos vásártartás jogával rendelkező települések alkották a 15. században kialakult mezővárosok döntő hányadát. Az önkormányzat fejlettsége szintén kiemelte az *oppidum*-ot az egyszerű falvak közül, hiszen a mezőváros élén választott esküdtekből álló tanács és bíró állt. Gazdasági helyzetét tekintve a hetipiacca, ritkábban országos vásárral rendelkező települések helyi kereskedelmi központként is funkcionáltak.

⁶ A *civitas* jogi értelemben a teljes körű autonómiát, polgári szabadságjogokat élvező, kiváltságokkal felruházott és fallal övezett település. (Lakatos 2019: 11.) A királyi városok egy része a személynök joghatósága alá tartozott,

középkor végéig változatlan maradt. A *civitas*-oknak a többi településformától való elkülönülése gyakorlatilag a század közepére végbement, így a két csoport közötti átjárás szinte teljesen megszűnt.

A mezővárosok számának ugrásszerű növekedése az 1390-es években kezdődött és egészen a 15. század első évtizedéig meredeken ívelt fölfelé.⁷ A századforduló idejére tehető robbanásszerű növekedés hátterében a falvak mezővárossá fejlődése állhatott, amely folyamatot a termelési viszonyok pozitív irányú megváltozása, a kereskedelem, valamint a pénzforgalom előtérbe kerülése okozhatta. A mezővárossá válás egyik lehetséges útja tehát a belső fejlődés volt. Emellett számos olyan település is mezővárossá vált, amely már a 14. század második felében rendelkezett bizonyos szintű kiváltságokkal és városi funkciókkal. Az *oppidum*-ok számának nagyarányú gyarapodása időben egybeesik Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első felével, ennek okán a király politikai szerepvállalásának vizsgálata megkerülhetetlen.

Zsigmond birtokadományai és a mezővárosok számának növekedése közötti összefüggést már Fügedi Erik megállapította.⁸ Véleménye szerint ez a folyamat a 14. század végén csúcsosodott ki. A királyi adománypolitika jelentőségét emelte ki Bácskai Vera is, aki szerint a korábban nagyrészt királyi tulajdonban lévő mezővárosok emiatt kerültek földesúri kézre.⁹

Kutatásomban elsősorban azt vizsgáltam, hogy a Luxemburgi Zsigmond által eladományozott városok és mezővárosok fejlődésében milyen szerepet játszott az uralomváltás. Kérdéses lehet továbbá az is, hogy a király adománypolitikáját feltétlenül negatívan kell-e értékelnünk a városok esetében, vagy ezzel szemben egyfajta szerkezeti átalakulás ment csupán végbe, amely, noha kihatott a települések fejlődésének ütemére, alapvetően nem akasztotta meg azt.¹⁰ Jelen dolgozatban egyik legfontosabb célkitűzésem tehát, hogy vizsgálat alá vonjam azokat a mezővárosokat, amelyeket Zsigmond uralkodása alatt magánszemélyeknek

mint Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse, mások a tárnokmesterhez, mint Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Eperjes (I. Mátyás uralkodásától már Pest is). *Kubinyi* 2006: 56.

⁷ A Zsigmond uralmának első felére eső növekedés Bácskai Vera grafikonján is tetten érhető ld. *Bácskai* 1965: 16. Hasonló eredményre jutott Gulyás László Szabolcs az északkeleti országrész mezővárosainak vizsgálatakor, ahol az *oppidum* megnevezés az egyes települések esetében ugyancsak az 1390–1410 közötti időszakban mutat számottevő növekedést. *Gulyás* 2018: 322.

⁸ *Fügedi* 1972: 321.

⁹ *Bácskai* 1965: 18-19.

¹⁰ *Kubinyi* 1987: 40-41. Zsigmond adománypolitikáját Kubinyi András véleménye szerint nem csupán negatív következmények jellemezték, hanem egyfajta kiválasztódási folyamat játszódhatott le. Részletesebben ld. a „Királyi adománypolitika Luxemburgi Zsigmond alatt” című fejezetet.

adományozott el, abból a célból, hogy megállapítsam, hogy milyen következményekkel járt ez a mezővárosi fejlődésre.

A dolgozat elkészítésének első fázisában a Zsigmondkori oklevéltár kiadott köteteinek felhasználásával összegyűjtöttem és táblázatos formába rendeztem mindazon okleveleket, amelyekben a város és a mezőváros terminológiák különböző változatai szerepeltek az egyes vizsgált településekre nézve. Így egy közel 1200 Excel cellából álló adatbázist készítettem, amelynek adatsorai folyamatos segítséget nyújtottak kutatásom során. Ezután dolgoztam fel a korszak királyi adománypolitikáját tárgyaló szakirodalmat. Ezt követően a téma szempontjából releváns oklevelek kéziratos változatát a DL-DF adatbázisban tanulmányoztam, tekintettel a településekre alkalmazott terminológia változására. Az egyes mezővárosok vizsgálatakor különösen nagy segítséget jelentett Lakatos Bálint Mezővárosi oklevelek című munkája, amely a terminushasználat változása mellett a birtokosok azonosításához is hasznos volt. Az eladományozásra került mezővárosok esetében az azt adományul nyerő famíliák Zsigmondhoz fűződő kapcsolatának feltérképezésére is kísérletet tettem. Kubinyi András véleménye alapján a magánkézbe került királyi városok és mezővárosok történetét külön-külön kellene vizsgálat alá vonni, hogy az eladományozások háttérében álló törekvéseket jobban megérthessük.¹¹ Jelen dolgozatban erre is kísérletet kívánok tenni, ezért az eladományozott mezővárosok későbbi történetére is kiterjedt a figyelmem.¹²

¹¹ Kubinyi 1972: 39-40. A magánföldesúri joghatóság alá került városok egy része Kubinyi szerint részben a belkereskedelmi utak eltolódása miatt vált életképtelenné és ennek okán került eladományozásra.

¹² A terjedelmi korlátok miatt azonban nem minden esetben adott a lehetőség a részletes elemzésre.

2. Királyi adománypolitika Luxemburgi Zsigmond idején

A 14. század utolsó évtizedében megélénkülő királyi adománypolitika előzményeit 1386 őszén kell keresnünk. Az instabil belpolitikai helyzet miatt az országnagyok augusztus 27-re Székesfehérvárra országgyűlést hívtak össze, ahol a délvidéki lázadóknak általános kegyelmet ígértek, amennyiben szabadon engedik a fogságba vetett királynékat.¹³ Ennek eredménytelensége miatt az említett országnagyok szerződést kötöttek és Mária fogságának idejére Zsigmondot „*Magyarország kapitányaként*” régensnek nevezték ki. Az országgyűlési dekrétum kiadása után közel tíz nappal Zsigmond okleveleinek tanúsága szerint ígéretet tett arra, hogy adományait kiváltságlevél formájában megismétli, ha majd hatalma teljességét elnyeri, valamint Mária királynővel is megerősítteti. Zsigmond saját pozíciójának erősítése miatt igyekezett megszerezni az országnagyok támogatása mellett azon jómódú nemesek rokonszenvét is, akik ekkor különböző kérésekkel fordultak hozzá.¹⁴ Sárói Péter fia László Zsigmondhoz intézett kérése okán 1386 szeptemberében a Hont megyei Sakálost, Salgó várának tartozékát kapja adományul.¹⁵ Ruszkai Jakab fia Domokos alig egy héttel később hasonló indoklással a Bereg megyei Csemenye, Szernye, Ignécs nevű falvakat.¹⁶ Somosi Péter fia János Sáros megyei birtokokat,¹⁷ míg Elderbach János Vas megyei falvakat nyert adományul.¹⁸

A fenti esetek rámutatnak arra, hogy az ifjú Zsigmond az adományozás eszközét már trónra kerülését megelőzően alkalmazta saját támogatói bázisának bővítésére. A megosztott belpolitikai helyzet, valamint az országnagyok hatalmi törekvései döntően meghatározták uralkodásának első szakaszát, így a királyi adomány- és birtokpolitikát is. A trónra kerülés áráként is értelmezhető, eddig rendhagyónak mondható koronázási esküben a király többek között ígéretet tett arra is, hogy az ország ősi szabadságának megtartásán túl eddigi adományait visszavonja, a trónra jutása érdekében kötött családi szerződéseket érvényteleníti, valamint a királyi tanácsba, illetve tisztségekbe csak magyarokat állít. Ezen feltételek – noha Zsigmond nem is mindegyiket tartotta be – egyfajta keretet biztosítottak uralkodásának, emiatt C. Tóth

¹³ A II. (Kis) Károly ellen elkövetett merénylet után polgárháború tört ki a Horvátiak és az Erzsébet, valamint Lackfi vezette bárói csoport között. A királyné vélt erőfölénye tudatában – Vencel cseh és német király támogatásán felbuzdulva – személyes megjelenésével igyekezett a délvidéki lázadást elfojtani. Gara városa közelében azonban a Horvátiak lemészárolták Erzsébet és Mária kíséretét – köztük Garai Miklós nádort –, míg őket foglyul ejtették. C. Tóth 2009: 20. Részletesebben ld. Mályusz 1984: 19. Fügedi 1986a. 131–133. Süttő I. kötet 2003: 144.

¹⁴ Mályusz 1984: 20. A Sáróiak mellett a Ruszkaiak, és a Kaplaiak is kéréseket intéztek az ifjú Zsigmondhoz.

¹⁵ 1386. szept. 6.; MNL OL DL 7219. A kérés kedvező fogadtatásának hátterében a Sáróiak hűséges szolgálata állhatott, amely a királynék irányába is kifejezésre került. Süttő II. kötet 2003: 415.

¹⁶ 1386. szept. 15. MNL OL DL 71891. Süttő II. kötet 2003: 416–417.

¹⁷ 1386. szept. 15. MNL OL DL 7221. Süttő II. kötet 2003: 417.

¹⁸ 1386. szept. 15. MNL OL DL 7220. Süttő II. kötet 2003: 417–418.

Norbert megállapítása szerint a király országlásának első két évtizedét e feltételek figyelembevételével kell értékelni.¹⁹

A Zsigmond által trónra kerülése érdekében, majd koronájának megtartása, illetve az ország integritásának helyreállításáért viselt háborúi jelentős mértékben megterhelték a királyi kincstárat.²⁰ A belső és külső ellenségekkel folytatott egyidejű harc költsége – noha az elitréteg tagjai is egyetértettek vele – csak a királyt terhelte. A főuraknak és a korábban méltóságba emelteknek nemesi kötelezettségük teljesítésén túl adott volt a lehetőség, hogy az új királynak különböző szolgálatokat tegyenek. A katonai és egyéb szolgálatnak azonban meg volt az ára, így a bárók támogatásuk ellentételezéseként benyújtották a számlát az új királynak. Ezért a pénzügyi nehézségek miatt Zsigmond kénytelen volt királyi birtokokkal kiegyenlíteni tartozását. Ez a folyamat jelentősen hozzájárult a királyi váruradalmak magánkézre kerüléséhez.²¹

Az eladományozások folyamatában az 1390-es évek végén érezhető visszaesés történt. A nikápolyi csatavesztés után 1397-ben összehívott temesvári országgyűlés dekrétumának megfogalmazása szerint Zsigmond annak idején kényszerűségből azért adományozta el a városait, várait és egyéb birtokait, mert csak így remélte, hogy visszatartja ingadozó híveit az elpártolástól.²² A király döntéseinek egyik mozgatórugója az lehetett, hogy az eladományozott várak visszavételével saját hatalmát erősítse, valamint korrigálja a törvényszöveg tanúsága szerint fiatalkori meggondolatlanságát, amely a szertelen adományozások egyik oka volt. Az oklevél az elzálogosított királyi javakról is rendelkezik, amelyeket az uralkodó a zálogösszeg megfizetése nélkül bármikor visszavehet.²³

Az adománypolitika egyik oka – ahogy azt Zsoldos Attila is valószínűsíti – az volt, hogy Zsigmond különösen uralkodásának első szakaszában igyekezett híveket gyűjteni. Az új király trónra kerülését követően igencsak népszerűtlen volt a Magyar Királyságban, ezért egy hozzá

¹⁹ C. Tóth 2009: 21. Zsigmondnak ezen szerződés értelmében minden egyes ügyben ki kellett kérnie a vele szövetségre lépő főurak véleményét. Ez a fajta keretrendszer csupán évekkel később, Zsigmond uralkodásának második felére fog eltűnni. A szerződés megkötésének előzményeiről *Süttő* I. kötet 2003: 153–154.

²⁰ A nyugati megyék egy részét Zsigmond fegyverrel igyekezett visszaszerezni unokatestvéreitől, míg a Délvidéken a lázadó Horváthiak ellen indított hadjáratok költsége terhelte a kincstárat. C. Tóth 2009: 25.

²¹ C. Tóth 2009: 25–26. Zsigmond uralmának első tíz évét követően a királyi várak száma 47-re, vagyis közel felére csökkent. A pénzügyi nehézségek motivációs szerepét emeli ki Bácskai Vera is, aki szerint a király várospolitikáját teljes egészében a kincstár érdekeinek rendelte alá. *Bácskai* 1965: 18.

²² DRMH 315. 1397. évi XLIX. tc. *Mályusz* 1960: 167.

²³ Mályusz Elemér a dekrétum rendelkezéseit összefüggésbe hozza a Kaplai família várainak elvételével, míg az országgyűlés számos rendelkezése mögött Kanizsai János és Stibor befolyását véli felfedezni. *Mályusz* 1984: 38. Zsoldos Attila szerint a Kaplaiak birtokvesztése mintegy érvényt szerzett a dekrétumba foglalt uralkodói akaratsnak, ami nem csak a már említett familiának okozhatott kellemetlenséget. 1403-ban a felkelés lecsendesítésére szolgáló ígéretek között szerepel, hogy az elzálogosított királyi javakat Zsigmond csak a tartozás kiegyenlítését követően veheti vissza. *Zsoldos* 2020: 26–27.

hűséges arisztokrácia megteremtése stabilizálta volna belpolitikai helyzetét. Az adományok közül jó néhány voltaképpen gyümölcsözőnek bizonyuló befektetés volt a jövőbe: a Stibornak, Cillei Hermannak vagy éppen az ifjabb Garai Miklósnak tettek alighanem joggal sorolhatók ezek közé.²⁴ Zsigmond uralmának második felében az adományozások mértéke már közel sem öltött olyan méreteket, mint az 1390-es években.

Az eladományozott birtokok a várakon kívül az uradalmakhoz tartozó különböző nagyságú településekből, elsősorban falvakból álltak, de királyi vagy királynéi fennhatóság alá tartozó városok, mezővárosok is a magyarányú birtokadományozási politika áldozataivá estek. A magánföldesúri joghatóság alá kerülő *oppidum*-ok között Kubinyi András megállapítása szerint igen nagy számban voltak jelen azok a városias települések, amelyek valamilyen kiváltsággal is rendelkeztek.²⁵ Bácskai Vera adatai alapján csak 1388—1399 között 16 város és mezőváros került így magánföldesúr fennhatósága alá.²⁶ C. Tóth Norbert a várak és a hozzájuk kapcsolódó uradalmak eladományozásának intenzitását leginkább az 1387-től 1392-ig terjedő szakaszban véli felfedezni.²⁷

A király magyarányú adománypolitikáját vizsgálva kérdéses lehet, hogy Zsigmond tevékenységét valóban negatívan kell-e látnunk, vagy ezzel szemben egyfajta szerkezeti átalakulás ment végbe a városhálózatban, amely, noha kihatott a települések fejlődésének ütemére, alapvetően nem akasztotta meg azt. Kubinyi András szerint Zsigmond adománypolitikájának egyik következménye a hazai városhálózat átrétegződése volt, amely jelenség szerinte nem feltétlen bírt negatív hatással.²⁸ Véleménye alapján a 14. században a növekvő számú, városi kiváltságokkal rendelkező településekből a századforduló időszakára szükségessé vált a fejlődőképesek kiválasztása. A királyi hatalom részéről ezek a törekvések különböző formákban jelenhettek meg. Az 1351. évi törvény még a fallal erősítés kritériumát alkalmazta, majd a városok feletti bíraskodás rendezésére irányuló törekvések után a folyamat az adománypolitikában csúcsosodott ki.²⁹ A szelekció utolsó fázisaként azonosított adományok egy részét a pénzhiány, valamint a bárók hatalmi törekvései is magyarázhatják.

²⁴ Zsoldos 2020: 37.

²⁵ Kubinyi 1972: 39.

²⁶ Bácskai 1965: 18-19. Az adományozások többségét Zsigmond „új adomány” formájában tette. Bertényi 2000: 139.

²⁷ C. Tóth 2009: 26.

²⁸ Kubinyi 1972: 40.

²⁹ Az 1351. évi törvény ugyanis csak a fallal övezett városokat mentette fel a kilenced fizetése alól. Lakatos 2019: 11. DRMH 272–273. 1351. évi VI. tc.

A városhálózatban bekövetkezett változások a társadalom szerkezetére is hatást gyakoroltak. A királyi adományok okán jobbággyá süllyedt több, egykor királyi város lakossága, így a városok magánkézbe kerülése visszahatott a polgárság társadalmi súlyára is.³⁰

Természetesen az egyes mezővárosok felemelkedése a király védelmének elvesztése után megtört, azonban az új birtokosok többsége is igyekezett a kezébe került települések gazdasági előmenetelét biztosítani. Ezt a fajta magatartást a földesurak részéről elsősorban az indokolta, hogy a joghatóságuk alá eső helységeket a megszerzés pillanatától kezdve igyekeztek úgy irányítani, és fejleszteni, hogy azok minél nagyobb hasznot hajtsanak nekik.³¹ Ezáltal egyfajta kölcsönös gazdasági fejlődés kezdődött, hiszen a jövedelemnövekedés a településen élő jobbágyoknak, valamint a birtokosoknak is hasznos volt. Az előzőekben ismertetett folyamat a király esetében is befolyásoló tényező lehetett, hiszen a gyakran pénzügyi gondokkal küszködő Zsigmond tisztában volt azzal, hogy a virágzó városok adója jelentős bevételi forrás lehet.

A király adománypolitikájának hosszabb távú következményeként értékelhető a 15. század első felében kezdődő uralkodói magatartás, amely a királyi városok erősítésének támogatását jelentette. Bak János szerint a falépítési engedélyek megszorodása az 1390-es években bekövetkezett változásokkal van összefüggésben, ugyanis a királyi tulajdonban lévő várak és kastélyok száma a birtokadományozások miatt jelentősen megfogyatkozott, ezáltal gyengült a király országon belüli hatalmi pozíciója is, amelyet Zsigmond az erősített városokkal igyekezett pótolni.³²

³⁰ Ezt nagyon jól mutatja Bebek János tárnokmester esete, aki az 1410-es években nem volt hajlandó a tárnokszéken egy asztalhoz ülni az általa állatoknak nevezett városi előjárókkal, saját bírótársaival. *Gulyás* 2018: 325. *Kubinyi* 1972: 40.

³¹ A birtokosok kérésére Zsigmond előszeretettel ruházott fel különböző helyeken fekvő és eltérő fejlettségű szinten álló településeket kiváltságokkal, Leggyakrabban hetipiac és sokadalom tartási engedélyekkel segítette a földesúr céljait. *C. Tóth* 2009: 65. Hasonló megállapítást tesz Fügedi Erik is. *Fügedi* 1981: 341. A Hegyaljai mezővárosok esetében megfigyelhető haszonelvű földesúri magatartásról *Gulyás* 2017: 94–95.

³² DRMH: 350.

3. Zsigmond adománypolitikája és a mezővárosok

Az eladományozások sorát 1387. november 19-én a Sárói Péter fia László csókakői várnagynak tett „*nova donatio*” nyitja meg.³³ Zsigmond ekkor a várnagy hű szolgálataira hivatkozva – amelyeket nemcsak neki, hanem I. Lajosnak és Máriának is tett – Hrussó királyi várát, valamint a „*villa seu opido*”-nak mondott Nagyszécsényt adja.³⁴ Bő egy hónappal később a király kötelezte magát az ország előkelőivel és más tisztségviselőivel szemben, hogy a Sáróiakat a nekik tett adományában megtartja, az esetleges ellentmondókat pedig személyes jelenléte elé idézi.³⁵ A következő év tavaszán az alig néhány hónapja adományul nyert Hrussót minden tartozékával együtt Sárói elcserélte a királlyal. A birtokcsere következtében a Bars megyei Léva vára – amely eleddig királyi kézben volt – Óbars, Csütörtökhely és a Hont megyei Bát „*libera villa seu possessio*”-nak nevezett mezővárosok kerülnek Sárói tulajdonába.³⁶ Az eladományozást megelőző évtizedekben mindhárom település tartósan királyi/királynéi kézben volt és rájuk rendszeresen alkalmazták a *civitas* jelzőt.³⁷ A város terminus használata aztán a 14. században is következetes maradt, amelynek hátterében – a királyi birtokláson túl – a települések korábbi széleskörű kiváltságlevelei álltak. Óbars első privilégiumát még 1240 őszén IV. Bélatól kapta, amelyben a király a vár külvárosában letelepedett hospesek számára a barsi vásárra vámmentességet biztosított, valamint leírta a korona és a várispán iránt tartozó kötelességeiket.³⁸ I. Károly 1331 tavaszán újabb privilégiumot adott a „*civitatem nostram Borsyensem*”-nek nevezett város lakóinak, ugyanis három évre elengedte az éves adó fizetését.³⁹ Csütörtökhelyet vagyis Újbarsot a Garam folyó jobb partján német ajkú hospesek alapították a 13. században.⁴⁰ A 14. század első harmadáig közös bírója volt Óbarssal, majd

³³ Sárói László Bars megyei nemes Ilsvai Leusták szolgálatában kezdte a pályafutását. 1386-ban mint Zsigmond örgróf *relatora*, majd, mint udvari lovag emelkedett fel, ezt követően 1387 és 1390 között csókakői várnagy volt 1390-92 között a temesi ispáni, majd Ilsvai nádorrá való kinevezése után 1392-ben rövid ideig a szlavón báni tisztséget tölti be. Életének végén, 1392-1395 között királyi ajtónállómester volt. C. Tóth 2009: 28-29. Sárói fia, Lévai Cseh Péter a király feltétlen híveként előbb 1404 és 1415 között lovászmester, a Sárkány Lovagrend tagja, majd életének alkonyán, 1436–1438 között erdélyi vajda volt.

³⁴ MNL OL DL 7324.; ZSO. I. 289. sz. 1387 november 19.

³⁵ 1387 dec. 27. MNL OL DL 7335.; ZSO. I. 356. sz.

³⁶ „*liberas villas seu possessiones nostras Bars et Chetertukhel in eadem Borsiensis et Baath*” 1388. ápr. 17.; MNL OL DL 30302.; ZSO. I. 502. sz. A Hont megyei Bát a 14. század első felétől 1330-tól királyi/királynéi város volt, amely az 1388. évi eladományozási ügy miatt kerül a lévai uradalomhoz. Lakatos 2019: 236. Hétfői hetivására 1086-tól adatolható, míg aug. 10-i sokadalma 1386–1393 körülől. Weisz 2012: 146.

³⁷ Óbars: 1320. MNL OL DF 248546.: „*civitas Borsiensis cum tota comitatu*”, 1347. MNL OL DL 87211.: „*prope civitatem Borsyensem*”, 1351. MNL OL DF 238564.: „*civitatem Borsyensem*”, MNL OL DL 2651.: „*iudex et iurati cives civitatis nostre Bors*”, 1382: MNL OL DL 71362.: „*civitas Bors*” Bát: 1320. MNL OL DF 248546.: „*civitatem Bath*” Óbars és Bát az 1320-ban néhány évre Tamás esztergomi érsekhez kerül, 1331-ben azonban már újra I. Károly kezében vannak.

³⁸ Szende 2011. 46. Fejér CD. IV/1. 322. Ugyanakkor a teljes bíráskodási autonómiát a település csak 1331-ben nyerte el. Szende 2016: 294.

³⁹ MNL OL DL 2651.; Anjou XV. 150.

⁴⁰ Lakatos 2019: 233. Csütörtökhely a 16. századtól kezdve szerepelt mind gyakrabban Újbarsként a forrásokban.

1339-ben – mivel a bíró döntése miatt viszály támadt – I. Károly parancsa értelmében az újbarsai hospesek külön bírót választhattak.⁴¹ Óbars kivételes helyzetét mutatja, hogy mint királyi város – *civitatis Borsiensis* – felett 1382-ben Szentgyörgyi Tamás tárnokmester ítélte.⁴²

Az 1388. évi eladományozás az említett települések életében is éreztethette hatását, hiszen a magánkézbe kerülés után kikerültek a tárnokmester joghatósága alól és a 16. század derekáig új földesuraik, a Lévai Cseh család tagjai ítélkezhetek felettük. A rájuk alkalmazott terminológia is megváltozott, hiszen az eddigi *civitas* helyett immár az *oppidum* megnevezés vált általánossá. A 15. század első harmadában aztán a mezőváros mellett Zsigmond 1428. évi megerősítő oklevelében Óbars és Csütörtökhely esetében is megjelent a *possessio* kifejezés használata.⁴³ A települések hanyatlása elsősorban Lévai Cseh Péter barsi főispánságával (1412–39) kapcsolható össze, aki az általa elnökölt megyegyűlést az addigi Óbarsról saját székhelyére, Lévára tette át.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan a lévai piacokat és vásárokat is előnyben kezdték részesíteni – hiszen az átmenő forgalom jelentékenyebb volt –, emiatt az említett települések egykori, a piachálózatban betöltött szerepüket is kezdték elveszíteni.⁴⁵

Sárói nem érdemtelenül nyerte el birtokait, ugyanis 1387–1390 között többször is kitüntette magát a Délvidéki küzdelmekben. Elsőként a Mária királynő kiszabadítására indított hadjáratokban, a lázadók várainak, majd a szerbiai Csesztin és Boracs váraknak az elfoglalásában, a török betöréseket elhárító harcokban vett részt. A csatatéren elért sikerek mellett lényeges volt a hátszágban folytatott szervezőmunkája is, amelyet Sárói temesi ispánként végzett.⁴⁶

Sárói László birtokszerzéseihez hasonlóan Tapolcsány királyi vára és annak tartozékai, többek között Tapolcsány mezőváros is csere útján került földesúri fennhatóság alá. A Nyitra megyei Nagytapolcsány és vele az uradalom adatolhatóan a 14. század elejétől volt királyi

⁴¹ Szende 2016: 316. 1339. máj. 13.; MNL OL DL 3232.; Anjou XXIII. 278. A mezőváros szervezetére: Lakatos 2019: 235. A csütörtökhelyi tanács 1376-tól adatolható. Lakatos 2019: 59.

⁴² MNL OL DL 71362. A polgárok ellen Mizser István lévai várnagy emelt panaszt, ugyanis a barsiak elfogták és – városi bíraskodási jogukra hivatkozva – felakasztották több famulusát, mivel azok közúton számos kereskedőt és polgárt kifosztottak.

⁴³ „*possessio Bors et Chetertekhel*”; MNL OL DL 71946. Ezzel szemben 1411-ben Garai nádor ítéletleveleiben, mint „*prope opidum Bors*” szerepel. MNL OL DL 58853, DL 9829, DF 237 094,

⁴⁴ Engel Archontológia

⁴⁵ LSMS 490. Léván 1388 óta hetivásár (ZSO. I. 517. sz.), 1409-től éves vásár is volt, amely vámmentesnek számított. (ZSO. II/2. 7147. sz.) Weisz 2012: 137; Óbars csütörtöki hetivására 1366-tól, míg Csütörtökhelyé 1320-tól adatolható. Lakatos 2019: 233. Weisz 2012: 137.

⁴⁶ A délvidéki harcok nemegyszer személyes áldozatvállalást is megköveteltek a tisztségek betöltőitől, ugyanis a hirtelen fellépő veszedelem esetén – török beütések és portyák – a szokásosnál több katonát kellett kiállítaniuk, így a védelem költségei jelentősen megnövekedtek. Mivel a váratlan veszedelem okán hirtelen kellett cselekedniük, olykor saját pénzüikön kellett fegyvereseket kiállítaniuk. A Temes megyei Hodost 1389 szeptemberében Zsigmond 2000 aranyforint fejében adta zálogba Losonci István szörényi bánnak, aki saját költségén vett részt a harcokban. Feltételezhetően Hodos átadásával Zsigmond a Losonci felé fennálló tartozását egyenlíthette ki. ZSO. I. 1148. sz.

kézben.⁴⁷ Az Anjou-kor második felében rendszeresen *civitas*-ként szereplő Nagytapolcsány fellebbezési fóruma ekkor Nagyszombat városa volt.⁴⁸ Az uralomváltásra az 1389. évi eladományozással került sor, amikor is a király Léva várának zálogjogáért, valamint a barsmegyei Zsarnócaért cserébe Szécsényi Franknak és testvérének adományozta azt.⁴⁹ A földesúri fennhatóság a településre alkalmazott terminus változását is eredményezte. A 14. századi „*regia civitas*” és a városlakókra alkalmazott *cives* helyett a 15. században már egyre gyakrabban nevezték *oppidum*-nak vagy akár csak egyszerű birtoknak, Tapolcsány lakóit pedig a Szécsényiek alattvalóiként egyszerű jobbágynak.⁵⁰ Az eladományozás ugyanakkor nem jelentette a mezőváros eredeti jogi és gazdasági státuszának azonnali elvesztését a térségen belül.⁵¹ A Szécsényiek csak minimálisan avatkoztak be az *oppidum* belső ügyeibe, erre utal, hogy az itt élők az általuk kiadott oklevelekben magukat továbbra is polgároknak – *cives*-nek – , míg településüket *civitas*-nak nevezték.⁵²

Ahogy a fenti példákban is láthattuk, az uralkodó adományait 1387–1388-ban elsősorban a koronának tett szolgálatok jutalmaként tette, vagyis az életüket sem féltő és érte vérüket hullató nemeseket jutalmazta.⁵³

Az újonnan felemelkedők között találjuk a lengyel Stiborici Stibort is, aki 1388-ban kapta első birtokadományait: a Pozsony megyei Modort, valamint a Trencsén megyei Bolondóc várat és Újhely mezővárost.⁵⁴ A Lengyelországban megismert Stiborici Stibor 1386

⁴⁷ Tapolcsány regionális jelentőségét mutatja, hogy a településen a 14. század közepétől rendszeresen ülésezett Nyitra és Trencsén megye nádori közgyűlése. MNL OL DL 3525., 49 030., 41 378., MNL OL DF 95255.

⁴⁸ LSMS 504. A település élén egy bíró és öt esküdt állt, utóbbiak létszámát 1333-ból ismerjük. Lakatos 2019: 592. Lakatos Bálint a 16. század elejére már nagyobb tanácslétszámot feltételez. A középkori bírók névsorát ld. LSMS 506–507.

⁴⁹ 1389. dec. 2. MNL OL DL 7555.; ZSO. I. 1276. sz. A cserét Zsigmond részéről az motiválta, hogy a Léta környéki erdőségekre a királyi bányavárosoknak is szükségük volt. Az oklevélben, mint „*civitatem nostram similiter Taapolchan*” szerepel. A király 1401-ben aztán ismételtlen megerősíti a Szécsényieket a mezőváros birtoklásában, az esetleges ellenkezőkkel szemben. 1401. ápr. 8.; MNL OL DL 8654.; ZSO. II. 975. sz.

⁵⁰ 1334: „*civitas Tapolchan*” MNL OL DL 50220, 1342: „*civitate Tapulchan*” MNL OL DL 3225.; „*civitate Thopolchan*” MNL OL DL 761.; „*civitate Tapulchan*” MNL OL DF 282941.; „*civitate Tapolchan*” MNL OL DF 271959.; 1358: „*civitate Tapolchany*” MNL OL DL 49030., 1442: „*civitate Thapolczan*” MNL OL DL 59273., 1442: „*civitatis Thapolczan*” MNL OL DL 13694., 1459: „*castelli Thapolchan vocata ac opidi euisdem*” MNL OL DL 15330., 1459: „*ac opidi similiter Thapolchan*” MNL OL DL 15364., 1461: „*opido similiter Thapolchan*” MNL OL DL 15545., „*opido similiter Thapolchan*” MNL OL DL 15965.,

⁵¹ A település szombati hetivására: 1415. nov. 20. MNL OL DL 10400.; ZSO. V. 1253. sz. A Szécsényiek tapolcsányi birtokukat egészen 1460-ig bírják, majd az uradalmon a Guti Ország és a Losonci famíliák osztottak meg. Engel P.: Térkép, Lakatos 2019: 591.

⁵² LSMS 504-505. MNL OL DF 279939., MNL OL DF 279940. A mezőváros által kiadott oklevelekre: Lakatos 2019: 592. A polgárok a mezővárosi kiadványokban igen gyakran a nagyobb tekintélyt biztosító kifejezés felé módosították lakóhelyük elnevezését. Gulyás 2017: 87.

⁵³ Sárói és Szécsényi áldozatos szolgálataihoz hasonló cselekedetekért kapta 1388 január 10-én Frigyes fia Zánkó a Zágráb megyei Kersztinja királyi mezővárost. MNL OL DL 87767.; ZSO. I. 386. sz.

⁵⁴ 1388. júl. 16. MNL OL DF 285406.; ZSO. I. 654. sz. A bolondóci uradalom tartozékának számító Vágújhely 1434-ig marad Stibor és leszármazottai kezében, majd 1437-től az alsólendvai Bánfi család nyeri adományul. Lakatos 2019: 627. Hetivására ld. Weisz 2012: 154. Zsigmond közeli hívének egy ugyanezen a napon kelt oklevelében azt is megengedi, hogy halála után az említett birtokokat felesége, Dobrahna örökölje, majd annak

szeptemberében előbb udvarmestere, majd Zsigmond trónra kerülése után hamarosan az ország egyik leghatalmasabb oligarchája lett.⁵⁵

A 14. században még *civitas*-nak nevezett Vágújhely fejlődése Stibor joghatósága alatt – immár Bolondóc várának tartozékaként – is folytatódott, amit az 1414-ben itt létrehozott Ágoston-rendi prépostság is jól mutat.⁵⁶ Hasonló folyamatoknak lehetünk szemtanúi Modor esetében is, amely a 14. században királyi/királynéi kézben volt, így fejlődése a központi hatalom gyámsága alatt biztosítottnak látszott.⁵⁷ A városias település számára 1361-ben I. Lajos adott privilégiumot, amely a szabad bíróválasztás jogát biztosította az ekkor „*villa reginalis*”-nak nevezett településnek.⁵⁸ A 14–15. század fordulóján a város új földesura támogatta a szőlőművelést, amely az 1404. évi kiváltságlevélben is megmutatkozik.⁵⁹ A Stiborok uralma után Modor sem került vissza a királyi birtokok közé, ugyanis azt 1437-ben a Gúti Ország családja szerzi meg, akik a 16. század derekáig bírják azt.⁶⁰

1389-ben Stibor folytatja Trencsén megyei birtokszerzéseit, amikor is az ugróci uradalmat, s vele együtt Bán mezővárost kéri és kapja adományul.⁶¹ A 14. század első felétől

halála után Stibor örökösei. MNL OL DF 285406.; ZSO. I. 655. sz. Modor adománylevele 1388. jan. 11. „*villa regalis Modor*” MNL OL DL 7433.

⁵⁵ Mályusz 1985: 36. A lengyel kisnemes az 1380–1390-es években közel húsz év alatt tíz vár birtokosa lett. Fügedi 1986b.: 323–324. Mivel ezek az erősségek majdnem teljes egészében zárt területet alkottak, okleveleiben az egész Vág folyó urának – *dominus totius fluvii Wagh* – nevezte magát. Az 1403. évi felkelés során Stibor szerepe meghatározó volt a lázadók elleni harcban. A Vág völgyének biztosítása után Zsigmond többek között az ő váraira támaszkodva indíthatta meg sikeres hadjáratát a felkelők ellen, majd a Garaiakkal karöltve kerekedhetett rajtuk felül. Mindazonáltal megállapítható, hogy a lengyel nemes viszonylag későn emelkedett a bárók közzé, hiszen csak 1395-ben lett erdélyi vajda, mely hivatalát 1401-ig töltötte be, majd újfent 1409-től haláláig 1414-ig. Fia II. Stibor nem örökölte apja politikai befolyását, noha több megye ispánjaként a husziták elleni harcok egyik vezetője volt. C. Tóth 2009: 29. Engel Archontológia.

⁵⁶ A prépostság alapításáról Wenzel 1874: 40. LSMS 307. Újhely 1434–1437 között kiváltságlevelet kapott Zsigmondtól, amelyben a király biztosított az éves szabad bíró és esküdtválasztáson túl a Vág vízében történő szabad halászatot és erdőhasználatot. Feltételezhető, hogy az Újhelyiek – Patakhhoz hasonlóan – miután 1434-ben újra királyi fennhatóság alá kerültek, maguk kérték kiváltságaik megerősítését. Azonban a felemelkedés ebben az esetben is elmaradt, hiszen 1437-ben az alsólendvai Bánfi család kapta adományul. vö. LSMS 308–309. Bolondóc 1388-ban nyerte adományul Stibor. MNL OL DF 285406. Lakatos 2019: 240.

⁵⁷ 1345: „*hospites nostri de eadem Modur*” MNL OL DL 48 746.; 1347: „*possessionis nostre Modor*” MNL OL DL 3897.; 1393: „*possessio Modor*” MNL OL DL 7863.; Noha a forrásokban, mint falu szerepel lakóit mégis a *hospes* – városlakó – jelzővel illetik, vagyis városias településnek titulálták Modort. Keddi hetivására 1353-tól adatolható Anjou VI. 33. Weisz 2012: 155.

⁵⁸ MNL OL DL 6173. A bíró ekkor még minden ügyben a tiszttartóval együtt ítéltetett, fellebbezni adósságügyekben Nagyszombat városához, ingatlan- és örökösödési ügyekben pedig Pozsony városához lehetett. Lakatos 2019: 450. A privilégium utal az előző kiváltságlevelekre is, amelyek azonban egy tűzben elégték. LSMS 273.

⁵⁹ MNL OL DL 6173. A privilégium tartalma szerint a mezővárosban háza csak a közöttük élőknek lehet, szőlő pedig előzetes bejelentés nélkül nem adható el. A Zólyom megyei Szenice mezővárosnak – amely 1394-ben került földesúri fennhatóság alá – ugyancsak Stibor ad kiváltságlevelet 1396-ban. Az oklevélben meghatározásra kerül a „*civitatem nostram*”-nak nevezett Szenice évi adója, valamint bíraskodási önállósága. MNL OL DF 277136. ZSO. I. 4459. sz. Lakatos 2019: 550. Ladányi 1980: 468. 1419-ben Zsigmond éves vásár tartását is engedélyezi a Stiboroknak. Weisz 2012: 153.

⁶⁰ LSMS 277., Engel P.: Térkép

⁶¹ 1389. aug. 1., MNL OL DL 64729.; ZSO. I. 1105. sz.

királyi kézben lévő Bán – *civitatis nostre de Ban* – kiváltságait 1376-ban Vanya bíró és János esküdt kérésére I. Lajos megerősítette.⁶² A bániaknak adott vásárvárat ugyanis az ugróci várnagy szedte be, ezenfelül az erdők és más haszonvételek élvezetében is akadályozta a várost. Ezért a király felszólította a várnagyot, hogy a szabad királyi városok sorába emelkedett Bán kiváltságait tartsa tiszteletben, továbbá, ha valami peres ügye lenne a lakókkal, akkor a tárnokmesterhez forduljon.⁶³ A privilégium feltételezhetően ösztönzően hathatott a település fejlődésére.⁶⁴ A temesvári országgyűlés határozataival szemben a királytól jelentős birtokadományokat szerző előkelők igyekeztek felmentést szerezni, ennek okán 1398 elején Zsigmond Stibort is megerősíti eddig szerzett birtokaiban.⁶⁵ Az adománylevélben számos, már korábban az erdélyi vajdához került városias településre és falura – így többek között Bánra is – alkalmazza az oklevél írója Az *oppidum* terminust.⁶⁶

Az ország északkeleti felében Stibor birtokszerzéseivel párhuzamosan a Sárói famíliához hasonlatos utat jár be az ekkor felemelkedő Perényi család is. A Zemplén megyei Újhely várát a hozzá kapcsolódó uradalommal, Patak és Újhely városával, valamint az Abaúj megyei Szinát Zsigmond 1390. szeptember 29-én Perényi Miklós szörényi bánnak adományozta a török ellen folytatott harcokban szerzett érdemeiért.⁶⁷ Patak középkori történetét már többen is feldolgozták ezért csak néhány, a település fejlődésének szempontjából lényeges eseményt szeretnék kiemelni.⁶⁸ A város és környéke az Árpád-kor második felében

⁶² 1376. febr. 29. MNL OL DF 277171. LSMS 14.

⁶³ „*villam nostram Baan vocatam predicto castro nostro Ugroc vocato omnino eximentes, eandem in numerum aliarum liberarum civitatum nostrarum regalium aggregavimus*” MNL OL DF 277171

⁶⁴ Valószínűsíthető, hogy a 14. század második felében már rendszeres volt a szerdai hetipiac is, noha az csak 1406-tól datálható. Lakatos 2019: 230. ZSO. II/1. 4970. sz. Weisz 2012: 167.

⁶⁵ 1398. jan. 21. MNL OL DL 8295.; ZSO. I. 5162. sz. DRMH 315. 1397/49. cikkely

⁶⁶ Csejte: „*opidi Chete*”, Vittenc: „*oppido Wythen*”, Szenté: „*oppido Zenthe*”, Sasvár, Újvár és Péterfalva: „*oppidis similiter Wyvar Saswar et Peterfal*”, Detrehely: „*opido Detrehhel*”, Maniga, Bori, Szentvid: „*opidum Maniga, Bory, Zentwyd*”, Modor: „*opidum Modor*” Az 1388-ban eladományozott Bolondóc: „*civitatis munitis seu muratis similiter Bolondoch*”, míg Szokolca: „*civitate Sakolcha*” szerepel. Bolondócnak 1392-ben Nagyszombat szabadalmait adományozza. ZSO. I. 2507. sz. Bán II. Stibor után a Leszkóciakhoz kerül, így magánföldsűri jellege a középkor végéig megmarad. Lakatos 2019: 229. Csejtét 1392-ben kapja adományul. MNL OL DL 7762., Vittenc mezőváros 1394 elején Jókó várának tartozékaként került az újonnan felemelkedő lengyel nemes birtokába. „*opido Vitencye*” 1394. máj. 22. MNL OL DL 7945.; ZSO. I. 3441. sz.

⁶⁷ MNL OL DL 71905., ZSO. I. 1674. sz., „*civitates nostras regias Pataak*”. Az uradalmat azonban csak 1392-ben vehették birtokba ekkor már a Krassó megyei Érsmlyó váráért és tartozékaiért cserébe. MNL OL DL 70681. Perényi 163. sz. Perényi Miklós 1386-ban Sáróihoz hasonlóan relatorként, majd udvari ifjúként kezdte pályafutását. 1387 és 1390 között pohárnokmesterként, egyúttal 1388-1390 között zempléni, abaúji és borsodi, majd 1395-1396-ban újfent borsodi ispán lett. 1388-ban diósgyőri várnagy, majd két évvel később, 1390-1391 között szörényi bán. Perényi 1390 második felében a szerb-dunai részeken portyázó oszmán csapatokra is vereséget mért. Pesty 1878: 527. Perényi Miklós testvérével, Jánossal együtt a nikápolyi csatában esett el, míg fia Miklós 1417–1418, majd 1420–1428 között lovászmesterként szolgált tovább a királyt. Zsigmond uralkodása alatt két év (1429-1430) kivételével a bárók között mindig akadt legalább egy Perényi. Fügedi 1986b.: 314-315. Két Perényi, Péter máramarosi főispán és Imre titkos kancellár a Sárkány Lovagrend alapító tagjai is voltak.

⁶⁸ Az ország északkeleti felének mezővárosaival így Sárospatakkal újabban Gulyás László Szabolcs foglalkozott (Gulyás 2017.), valamint Lakatos Bálint. Lakatos 2019. Sátoraljaújhely esetében az előbb említett munkák mellett

királyi tulajdonban volt és mint ilyen a pataki erdőispánság központjaként funkcionált.⁶⁹ A 13–14. században a királyi birtoklás ténye ösztönzően hathatott a település fejlődésére. A pataki egyházi intézmények világosan mutatják a város lokális jelentőségét és gazdasági erejét.⁷⁰

Az 1390. évi adományozás után a mezőváros egészen 1429-ig, a Perényi Miklós-féle ág kihalásáig maradt földesúri joghatóság alatt, majd az uradalom visszaszállt a királyra. A polgárok kérésére Zsigmond kiváltságlevelével 1429. március 7-én a szabad királyi városok rangjára emelte Patakot, a települést pedig a várnagy alól kivéve a tárnokmester bíraskodása alá helyezte, továbbá megtiltotta a várnagyoknak, hogy a patakiak szabadságait bármilyen módon is megsértsék.⁷¹ Zsigmond kiváltságlevele biztosíthatta volna a település felemelkedését a szabad királyi városok közzé, ha az továbbra is királyi tulajdonban marad, azonban nem sokkal a privilégium kiállítása után ugyanezen év július 9-én a „*civitatem seu opidum*”-nak nevezett Patak királyi adományként a Pálóciak birtokába került.⁷² A terminushasználat változása Patak esetében is feltételezhetően a birtokos személyének cseréjével áll összefüggésben. A 14. században az Anjou uralkodók idején Patak királyi birtok volt és mint a fejlődés útjára lépett városra gyakran alkalmazták a *civitas* megnevezést.⁷³ Ezzel szemben, amikor 1429 júliusában magánkézbe került, az adománylevelet kiállító kancellária a királyi birtoklásból immár földesúri joghatóság alatt álló településre nem a *civitas* jelzőt, hanem az *oppidum*-ot alkalmazta.

A Perényiek kapják meg 1399. augusztus 29-én az Ugocsa megyei Szöllős királyi mezővárost is az ottani plébánia kegyúri jogával együtt.⁷⁴ Perényi Simon fia Péter székely ispán a család többi prominens tagjához hasonlóan a török elleni küzdelmekben tüntette ki magát. Az 1403. évi felkelés leverésében tanúsított helytállásuk jutalmaként 1404. januárjában Zsigmond

Tringli István munkáját kell megemlítenünk. Tringli 2011. Patak 13–14. századi történetéhez ld. Gulyás 2013b.: 214–215.

⁶⁹ Gulyás 2017: 39–40. Szűcs 1993. 17.

⁷⁰ Az 1380-as években Patak vára már bizonyosan nem ispáni székhely, mivel ekkoriban a zempléni ispán tisztjét már a diósgyőri várnagy viselte. Gulyás 2017: 50.

⁷¹ MNL OL DL 12052.

⁷² 1429. július 9. – DL 12092. A király cserébe a Pozsony megyei Semptét és a Sáros megyei Szokolyát kérte a Pálóciaktól.

⁷³ A településre alkalmazott terminológia változását ld. Gulyás 2017: 53., Gulyás 2014: 394–395.

⁷⁴ 1399. aug. 29., MNL OL DL 70706., ZSO. I. 6049. sz. Perényi 207. sz., „*oppidum nostrorum regale Zeulews*” A 13. század óta királynéi kézben lévő Nagyszőlőst előbb 1396-ban a Nagymihályiak, majd Zsigmond 1399. évi adományával a Perényiek szerzik meg akik a 16. század derekáig birtokolják a települést. Engel P.: Térkép Az Anjou-korban még *civitasként* szereplő Szöllős esetében 1392-ben jelenik meg az *oppidum* megnevezés. 1342: „*civitatem nostram Zeleus*” MNL OL DL 70622. (Perényi 66. sz.), 1351: „*civitatis Zeleus*” MNL OL DL 70629. (uo. 80. sz.), 1359: „*civitatem Zeuleus*” MNL OL DL 70637. (Perényi 94. sz.), 1370: „*civitatis reginalis Zeuleus*” MNL OL DL 70655. (uo. 122. sz.), 1390: „*civitatis Zeuleus*” MNL OL DL 70678., 1392: „*opidum Zewles*” (uo. 180. sz.), Hétfői hetivására 1262-től adatolható, míg sokadalma 1427-től. Weisz 2012: 168., Gulyás 2013a.: 333–334.

az Abaúj megyei Szikszó mezővárost és tartozékait is a Perényieknek adja.⁷⁵ Szikszót az 1380-as évek végéig az Aba nembeli Szikszói család birtokolta, de a század utolsó évtizedében már királynéi kézben volt.⁷⁶ Mária 1391-ben megengedte a szikszóiaknak, hogy a Diósgyőr melletti Feketeerdőből a várnagy engedélyével az építkezésekhez fát hordhassanak.⁷⁷ Szikszó megszerzése után 1408-ban Péter fia Imre királyi titkos kancellár – apjához hasonlóan – ugyancsak szolgálatai jutalmaként kapja az Abaúj megyebeli Újvár királyi várat és Sztropkó mezővárost.⁷⁸ Emellett Lubló várát tartozékaival, Lubló, Gnézda és Podolin mezővárosokkal együtt ugyancsak nekik adományozza a király.⁷⁹ Az adománylevélben Zsigmond felszólítja a Perényieket, hogy a város szabadságait tartsák tiszteletben.⁸⁰ 1409 április 10-én Lublóhoz hasonlóan a Perényiek Podolin esetében is engedélyt kapnak, hogy a város falain belül maguknak erődítményt építhessenek.⁸¹ A lublói várat, valamint a hozzá kapcsolódó mezővárosokat 1411-ben a sáros megyei Újvárért Zsigmond visszacserélte. A felemelkedés lehetősége ekkor nyílt meg a mezővárosok előtt, hiszen Zsigmond 1412 áprilisának elején Kassán kiadott kiváltságlevelében Podolint és Gnézdát a szabad királyi városok sorába emelte.⁸² Mindkét *oppidum* a szabad királyi városok jogával élhetett és mentesült a vámhelyeken a vám-, az ország egész területén pedig a harmincad fizetése alól.⁸³ Podolin régióban betöltött jelentős helyzetét mutatja, hogy a település fallal övezett volt.⁸⁴

Meglepő módon azonban a kiváltságolás után egyik településből sem vált szabad királyi város, hiszen alig fél évvel később 1412. november 8-án Zsigmond a Lubló központú uradalmat a lengyel királynak zálogosította el 37 000 cseh garasért.⁸⁵ A király döntésének hátterében a kiélesedő Velence elleni háború költségei mellett a lengyelekkel való viszonya

⁷⁵ 1404. jan. 22.; MNL OL DL 70737.; ZSO. I. 2939. sz. Perényi 253. sz. Az oklevélben az eladományozott Szikszó, mint „*possessionem nostram Zykwow*” szerepel”. Gulyás 2017: 69–70.

⁷⁶ 1387-ben még Szikszói Péter fia Miklós mester a birtokos. ZSO. I. 28. sz.

⁷⁷ 1391. dec. 24. ZSO. I. 2314. sz. MNL OL DL 7732.

⁷⁸ 1408. máj. 4.; MNL OL DL 9404.; ZSO. II. 6078. sz. „*oppidum Ztropko*” A Perényiek a vámszedés jogát is megkapják.

⁷⁹ MNL OL DL 9431. ZSO. II. 6209. sz. „*opido similiter Lyblyo ac possessionibus seu villis Wyliblio (...) „civitate murata Podolyn (...) possessiones Gnezda*” Lubló 1342–1395 között királyi kézben majd a Horvátiak birtokában találjuk 1401-ig. Lakatos 2019: 431.

⁸⁰ A lubló polgárok feltehetően ekkor hamisították azt az 1342-re datált kiváltságlevelet, amely szerint településük I. Lajos királytól Kassa város jogait nyerte el. MNL OL DF 267871. Podolin ugyancsak I. Lajostól 1343-ban kapott városi jogokat. LSMS: 324. Anjou XXVII. 176. MNL OL DF 280 227. Zsigmond 1404-ben átírja és megerősíti a település kiváltságait. „*civitatem nostram Podolyn*” MNL OL DF 258841., ZSO. II. 3571. sz.

⁸¹ 1409. ápr. 10. MNL OL DL 9535.; ZSO. II. 6719. sz. A városnak 1412-es zálogba adásakor már erődítménye van. Lakatos 2019: 496. 1412 után Podolin a lengyel sztarosza másik székhelye lett Lubló mellett. Részletesebben ld. Mályusz 1984: 169.

⁸² Gnézda: 1412. ápr. 6. MNL OL DL 9896. ZSO. III. 1934. sz.; Podolin: 1412. ápr. 7. MNL OL DL 9897. ZSO. III. 1939. sz. Weber 1891: 7.

⁸³ Podolin esetében Zsigmond csak a harmincad felét engedte el.

⁸⁴ „*civitas murata Podalen*” MNL OL DL 9432. Az erődítésről: Weber 1891: 8–9.

⁸⁵ 1412. nov. 8. MNL OL DF 288581.; ZSO. III. 2897. sz. Incze 2016: 91.

javítása is állhatott. Zsigmond külpolitikai céljai – a német trón megszerzése – Podolin és Gnézda kárára tehát felülírták a várospolitikai elképzeléseit.⁸⁶ Ezzel szemben Sztropkó egészen 1483-ig marad földesúri fennhatóság alatt, amikor is I. Mátyás elfoglalja a hűtlen Perényi István birtokát és más birtokok mellett fiának, Corvin Jánosnak juttatja.⁸⁷

A mezővárosokra alkalmazott terminológia következetlen alkalmazását figyelhetjük meg a Liptó vármegyei Rózsahegy esetében is. 1407. július 1-én Zsigmond Garai Miklós nádornak a Baranya megyei Nekcse várát adományozza, mivel kérésére az ország határainak biztonságosabb őrzése érdekében visszaadta neki a Liptó megyei Likavát, Ó- és Új Liptóvárat, valamint Rózsahegy, Lipcse és Gibe mezővárosokat.⁸⁸ Az 1407 májusában kiadott adománylevélben az elidegenített településeket a király *civitas*-oknak nevezi, ellenben a júliusi visszavételkor már *oppidum*-ként hivatkozik rájuk. A magánföldesúri birtoklásból visszakerült települések a kancellária, így az oklevél szerzője szerint sem lehettek *civitas*-ok, ellenben az adománylevélben a városok átadásakor még helytálló volt a *civitas* megnevezés. Rózsahegy elnevezésének időleges megváltozása tehát a birtokos személyének változásával függ össze.⁸⁹

A Pozsony megyei Cseklész királyi várát az ugyancsak Cseklésznek nevezett mezővárossal együtt Zsigmond 1393 májusában Korbáviai Gergely fia Károlynak adományozta, noha az erősség csupán egy évvel korábban került birtokába.⁹⁰ Az 1290 körül épült vár regionális szerepe igen jelentős volt, hiszen a Pozsonyt Nagyszombattal és Semptével összekötő utat felügyelte.⁹¹ A 14. század első felében Csák Máté halála után Cseklész is I. Károly kezére került, aki 1323-ban Semptéért cserébe Vörös Ábrahámnak adta, majd Zsigmond 1392-ben Cseklészi Tamás fiúsított lányaival cserélte el Appony várért.⁹² A csereügylet azonban nem volt tartós, ugyanis a következő évben Cseklészt már a Korbáviai család birtokában találjuk. A földesúri birtoklás majd három évtizedig tartott, amely után 1422-ben az uradalom visszaszállt a koronára. Ekkor sem maradt azonban királyi birtok, hiszen előbb honorként, majd 1426-tól zálogként, ezt követően pedig 1439-től élethossziglan, adományként

⁸⁶ Részletesebben ld. Incze 2016: 102.

⁸⁷ Lakatos 2019: 585.

⁸⁸ MNL OL DL 9330; Garai ténylegesen nem birtokolta a Liptó megyei várakat. A király 1407. május 24-én kelt oklevelében ígéretet tesz Garainak, hogy ha a 17 500 aranyforint fejében egy év és egy nap múlva nem iktatja be Nekcse birtokába, akkor kapja meg a liptói várakat. (MNL OL DL 9317) Nekcsére Treutel Miklós tárnokmester és Szántói Lack Jakab erdélyi vajda (aki 1405-1406 között adományként is bírta, majd tőle 1406-ban Solyomkőért cserélte el a király) is igényt tartott. Az 1405-ben Buda jogát elnyert Bihar megyei Rév a sólyomkői uradalom részeként így kerül ki a király kezéből. Tóth 2023b.: 72.

⁸⁹ Részletesebben ld. Tóth 2023a.: 953.

⁹⁰ 1393. május 1. MNL OL DF 225517.; ZSO. I. 2915. sz. Az oklevélben „*castrum nostrum Cheklez (...) necnon opidum (...)*” Szakadás.

⁹¹ Lakatos 2019: 267. Az erősség alatt két vámszedőhely is működött. Weisz 2013: 26.

⁹² MNL OL DL 102802., ZSO. I. 2448. sz. Fügedi 1977: 116.

Rozgonyi ifj. István és György bírták. A fejlődés gátjaként a 15. század derekán elsősorban a megosztott birtoklás szolgált.⁹³

Az Anjou-kor második felében még királyi birtokként szereplő Somogy megyei Kálmáncsehi 1387 körül a Micskfi család birtokába került, majd annak magszakadása után adományként Zsigmond kegyéből 1395-ben a Marcaliakhoz.⁹⁴ Marcali Miklós és testvérei birtokszerzésének háttérében az oklevél tanúsága szerint a délvidéken szerzett érdemeik álltak.⁹⁵ Ezzel összefüggésben feltehetően szerepet játszott Miklós temesi ispán személyes érintettsége is a védelem megszervezésében, amely számára is jelentős költségeket eredményezett. A település esetében hetivásár nem ismert, első *oppidum* említése Zsigmond 1395. évi adománylevelében történik.

Az ugyancsak dunántúli, Sopron megyei Csepreg királyi mezővárost, valamint Sárvárat 1390 nyarán Kanizsai János esztergomi érsek nyeri adományul a Tolna megyei Simontornya, valamint a Vas megyei Léka várakkal együtt.⁹⁶ A sárvári uradalom részeként Csepreg 1357-től van királyi kézben, majd a Kanizsai família birtokában egészen 1532-ig.⁹⁷ A településen már az Anjou-korban csütörtökönként hetivásárt is tartottak.⁹⁸ Ezzel szemben magát Sárvárat a Kanizsaiak 1390 és 1403 között csak zálogként bírák, majd 1411–1424 között Ozorai Pipo szerzi meg, hogy aztán 1424 után egészen 1532-ig immár végérvényesen a Kanizsaiak birtokába jusson.⁹⁹ A településen bizonyosan két hetivásár adatolható: 1328-tól a hétfői, míg 1386-tól a szombati.¹⁰⁰

A magánföldesúri joghatóság alá került mezővárosok némelyike feltehetően nem egykönnyen tudta elfogadni, hogy új földesurukkal szemben kiszolgáltatott helyzetbe kerültek.¹⁰¹ Így lehetett ez a Csongrád megyei Halas esetében is, amely 1396. augusztus 28-án

⁹³ Amíg a vár a Rozgonyiak, addig a majorság a Szentgyörgyiek és a Baziniak birtokában volt. *Lakatos* 2019: 267. Hasonló csereügyletnek lehetünk szemtanúi a Vas megyei Körmend esetében is, amelyet Zsigmond az Abaúj megyei Újvárért és Némethiért adott Peleskei Mikcs lányának Sárának. 1394. máj. 5. MNL OL DL 100373., „*possessiones suas Kermend*”. A mezőváros ezt követően a középkor végéig magánföldesúri joghatóság alatt marad. *Lakatos* 2019: 397. ZSO. I. 3408. sz. A település vámmmentességéhez: *Weisz* 2013: 241.

⁹⁴ 1395. okt. 5. MNL OL DL 9139.; ZSO. I. 4140. sz. Az adománylevélben „*opidi Kalmanchechy*”

⁹⁵ Ugyancsak hűséges szolgálataiért kapja Marcali Miklós 1410. májusában a Somogy megyei Somogyvárt. „*civitatem nostram regalem Somoghwat*” MNL OL DL 9652.

⁹⁶ MNL OL DL 7633. ZSO. I. 1606. sz. 1397. márc. 4. MNL OL DL 87647.; ZSO I. 4656. sz. Kanizsai János a Zsigmondot trónra segítő Liga prominens tagjaként előbb az új király kancellárja, majd 1387 őszétől esztergomi érsek lett, így a neki tett adomány szolgálatait jutalmazta. Az 1403. évi lázadásban játszott szerepe okán befolyása csökken. Engel Archontológia.

⁹⁷ Engel P.: Térkép, *Lakatos* 2019: 269.

⁹⁸ *Weisz* 2012: 158. MNL OL DL 41286.

⁹⁹ Engel P.: Térkép

¹⁰⁰ *Weisz* 2012: 170. MNL OL DL 92893., 42388.

¹⁰¹ Segesdet is ide Zámbo miatt

került eladományozásra.¹⁰² Az indoklás szerint a megadományozott Remetei Péter fia István birtokait a török támadások elpusztították, így kárpótlásul az elszenvedett veszteségekért Zsigmond az említett *oppidum*-ot adja neki. Az oklevél datálása is igen beszédes, hiszen azt a király Bulgáriában a Vidin melletti katonai táborban adja ki. Valószínűsíthető, hogy a hadjárat során Remetei István személyes vitézségével is kitűnt, amelynek jutalma is lehetett ez az adomány.¹⁰³ Ugyanezen a napon kelt a király másik oklevele is, amelyet – *universis civibus seu hospitibus et populis nostris* – Halasnak címzett.¹⁰⁴ Parancslevelében a király utasítja a mezőváros lakóit, hogy új földesuruknak és embereinek mindenben engedelmeskedjenek, a jövedelmeket ezentúl szintén neki szolgáltatassák be. Remetei birtoklása azonban rövid életűnek bizonyult, mivel személye kompromittálódott a bárói ligák 1400-as évek elején zajló harcaiban. A lázadók táborához csatlakozva 1403/1404-ben bocsánatot nyert a királytól, azonban Halast így is elvesztette.¹⁰⁵ 1429-ben a mezőváros ismét királyi (zálog)birtokként van Kátai Mihály jász-kun ispán kezén, majd az 1430-as évek végén immár a Hunyadi család birtokában találjuk.¹⁰⁶

Még az 1397. évi temesvári országgyűlés határozatainak meghozatala előtt kerül földesúri fennhatóság alá a Bereg megyei Bereg és Vári mezőváros, amelyek Tibai György fia János magtalan halálával háramlottak Zsigmondra.¹⁰⁷ A kedvezményezett Zsidói István fia György székely ispán a felemelkedő Csáki család első generációjának tagja.¹⁰⁸ Ugyanezen év augusztusában nyerte el Szerdahelyi Derzs György fia Márton mester és testvérei – érdemeik okán – a Körös megyei Ricse mezővárost.¹⁰⁹

¹⁰² 1396. aug. 28. MNL OL DL 52950.; ZSO. I. 4509. sz. Az oklevélben, mint „*possessionem nostram Halas*” szerepel. Tekintve, hogy Halas kun szék területén feküdt, az eladományozás ténye igen szembeötlő. A 15. század első felétől a kun szállások már állandó települések, lakóházaik struktúrája megegyezik az alföldi magyarság falvaival, mindez mutatja, hogy integrálódásuk a század végére lezárul. *Pálóczi Horváth* 2017: 21.

¹⁰³ *Veszprém* 1997: 53–54.

¹⁰⁴ 1396. aug. 28.; MNL OL DL 52949.; ZSO. I. 4510. sz.

¹⁰⁵ A Zsigmond elleni felkelésben a király pártján maradt főurak lojalitásukért birtokokat kaphattak. Maróti János macsói bán a lázadás leverésében játszott szerepéért nyerte adományul 1403. nov. 5-én Békés és Gyula mezővárost. MNL OL DL 37587. Békés 1405-től adatolható hetivására: MNL OL DF 210517. *Weisz* 2012: 138. A település ekkor a Marótiak gyulai uradalmának a részét képezte. *Lakatos* 2019: 243. Az adományozás körülményeire: *Erdész-Halmágyi* 2022. 68–69.

¹⁰⁶ *Ö. Kovács-Szakál* 2000: 190–191.

¹⁰⁷ 1397. márc. 29. MNL OL DF 212352.; ZSO. I. 4681. sz. Vári – *civitatis nostri Vary* – 1354-ben Erzsébet királynétól kapott kiváltságokat (Anjou XXXVIII. 533. sz.). A település lakosai Buda jogával élhetnek, szabadon választhatnak bírót, aki minden ügyben ítéltet felettük az esküdtekkal együtt, és csak bírójuk előtt perelhetők. Csütörtöki hetivására 1417-től adatolható MNL OL DF 220948. *Weisz* 2012: 138. Bereg és Vári mezővárost 1439-ben Brankovics György szerzi meg, majd a század második felében a Hunyadi család. *Engel P.*: Térkép

¹⁰⁸ A Bihar megyei Adorján várához tartozó Szalárd mezővárost „*oppido nostro Zalard*” 1395-ben kapták adományul a Csákiak. MNL OL DL 71439.

¹⁰⁹ 1397. aug. 20. MNL OL DL 33373.; ZSO. I. 4939. sz. „*ad oppidum Riche sive ad Kereztwr*” A *donatiok* mögött feltehetően az adományosok Zsigmond 1396. évi hadjáratban tett szolgálatait kell látnunk.

Egy mezőváros azonban nemcsak adományként, hanem zálogbirtokként is földesúri fennhatóság alá kerülhetett. A folyamat háttérében hasonlóan az eladományozási politika egyik mozgatórugójához a kincstár üressége állhatott. Mályusz Elemér szerint a zálogosítások során az egyes főurak keresték meg a királyt, akinek pénzt ígértek kölcsön az általuk már régóta kívánt birtok zálogjogaért cserébe.¹¹⁰ A témával legújabban foglalkozó Incze János hasonló megállapításokat tett, ugyanakkor az előbb említett helyzet fordítottját is igen gyakran tartja, vagyis azt, amikor az uralkodó keresett a maga számára hitelezőket.¹¹¹

Az Abaúj megyei Szepsi 1317-től királyi kézben volt, majd 1388 körül Zsigmond 4000 aranyforintért elzálogosította a Kaplaiaknak, hogy aztán a temesvári országgyűlésen hozott dekrétumára hivatkozva 1397-ben fizetés nélkül visszavegye azt.¹¹² A Kaplaiak néhány éves birtoklása után még 1397 novemberében – *possessio seu oppidum* – Szepsit a Rozgonyiak kapják adományul, hogy aztán 1523-ig birtokolják azt.¹¹³ A mezőváros élén egy bíró és feltehetően négy esküdt állt, míg csütörtöki hetivásár engedélyét 1391-ben kapja.¹¹⁴

Hasonló folyamatnak lehetünk szemtanúi Somogy megyei Segesd esetében, amely a 13. században egy nagy kiterjedésű királynéi uradalom központja volt.¹¹⁵ A település pontos jogi helyzetéről nincsenek megfelelő információink, viszont feltételezhetően rendelkezett valamilyen szintű önkormányzatisággal.¹¹⁶ Ezzel szemben Segesd egyházi státuszáról többet tudunk; *exempt* plébániaként közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartozott.¹¹⁷ A mezőváros egészen a 14. század utolsó évtizedéig királynéi birtok volt, hogy aztán Zsigmond – Mária beleegyezésével – 1389. június 22-én 10771 aranyforintért zálogba adja Zámbó Miklósnak tizenegy, az uradalomhoz tartozó, valamint két, másik megyében lévő faluval együtt.¹¹⁸

A mezőváros életében komoly változást jelenthetett a zálogosítás, hiszen 1393-ban az uralkodó megparancsolta a segesdieknek, hogy mindenben engedelmeskedjenek Zámbónak, valamint az általa kivetett adókat rendszeresen fizessék.¹¹⁹ Zsigmond parancslevele szerint

¹¹⁰ Mályusz 1984: 27.

¹¹¹ Incze 2018: 52.

¹¹² A zálogosításról: ZSO. I. 61. sz.; a zálogösszegekről: ZSO. I. 2468. sz.; míg a visszavételről ld. MNL OL DL 7519, 7786. Mályusz 1960: 168. A Rozgonyiak és a Kaplaiak vetélkedését Szepsiért ld. Zsoldos 2020: 24–25.

¹¹³ 1397. nov. 8.; ZSO. I. 5058. sz.; MNL OL DL 8267. A Rozgonyiaktól 1523-ban a Bátoriak szerzik meg akik 1553-ig bírják. Engel P.: Térkép

¹¹⁴ Weisz 2012: 135. MNL OL DL 89566.

¹¹⁵ Incze 2012: 110.

¹¹⁶ 1405-ben Zsigmond Csurgó mezővárosnak azon jogokat és kiváltságokat adta, amelyet a segesdiek élveznek, ennek okán is lehetett a településnek valamiféle fejlettebb belső autonómiája. ZSO. II. 4280. sz, MNL OL DL 37588.

¹¹⁷ Incze 2012: 111.

¹¹⁸ ZSO. I. 1071. sz.; MNL OL DL 100237. Zámbó a Veszprém megyei Apácasomlyó váráért és tartozékaiért – amit Mária királynő 8200 forintért bocsátott neki zálogba – valamint az újonnan lefizetett 2571 forintért kapja meg Segesdet más birtokokkal együtt.

¹¹⁹ MNL OL DL 100256.; ZSO. I. 316. sz.; 2880.

amennyiben ellenállást tanúsítanak, Zámbó úgy büntetheti őket, mint saját jobbágyságukat.¹²⁰ A király így a település önkormányzatiságába adott beleszólást a zálogbirtokosnak, ami a város jogait nyíltan sértette. A zálogosítás minden bizonnyal nemcsak a településre, hanem az uradalomra is nagy hatással lehetett. Az 1389. évi zálogszerződéssel ugyanis a hosszú időn keresztül fennálló segesdi uradalom is felbomlott és a tárnokmester halála után újabb zálogosítások tárgya lett. Semmi jel nem utal arra, hogy esetleg Zámbó halálával vagy uralkodói tulajdonba visszakerülésével Segesd visszanyerte volna az 1393 előtti jogi helyzetét. 1404-ben Zsigmond tovább zálogosította a mezővárost minden tartozékával együtt a Marcaliaknak, hogy aztán 1417-ben adományul is elnyerjék azt.¹²¹

Zsigmond adománypolitikáját vizsgálva talán a legtöbb kérdést felvető esetek azok lehetnek, amelyek során egy olyan települést juttatott magánkézbe, amelynek kiváltságait nem sokkal korábban ő maga erősítette meg, vagy éppen bővítette ki.¹²² A Bihar megyei Rév példája pontosan ezt a látszólag meglepő uralkodói magatartást tükrözi, ezért történetét esettanulmány formájában szeretném bemutatni. A település történetének alakításában jelentős szerepet játszott a 13. század második felétől adatolható Rév¹²³ és Bertény falvak között a Sebes-Körösön működő átkelőhely.¹²⁴ Rév az Anjou-korban a sólyomkői¹²⁵ uradalom részeként 1317/18-ban került királyi tulajdonba, amikor is I. Károly megtörte a Borsa nembéli Tamás fiak uralmát.¹²⁶ A bukott oligarchától elkobzott bihari várak és birtokok a király kezén maradtak, aki beillesztette az erősségeket abba az országos rendszerbe, melynek kialakítása éppen ez idő tájt volt folyamatban. 1389-ben Zsigmond Sólyomkő várát minden tartozékával együtt Kaplai János szörényi bánnak adományozta.¹²⁷ Az elidegenített uradalmat, a temesvári országgyűlés határozatára hivatkozva Zsigmond 1399-ben visszavette a Kaplaiaktól, akik azonban az 1401.

¹²⁰ A parancslevél háttérében feltételezhetően a segesdiek és Zámbó szembenállása állhatott. A zálogbirtokos Zsigmondhoz fordult, aki parancslevelében utasította rendre Segesd polgárait. Részletesebben ld. *Incze* 2012: 113.

¹²¹ 1417. szept. 29. MNL OL DL 105588. ZSO. VI. 965. sz. A Marcaliak 1404. évi zálogszerződése nem tartalmaz információt arról, hogy Segesd jogi helyzete megváltozott volna. *Incze* 2012: 114-115.

¹²² Podolin, Gnédza, valamint Patak esetében hasonló kérdések merülnek fel.

¹²³ Györffy György szerint a 13. századi Rév falu a Geregye nembeliek oldalán feküdt. Györffy. I. 657. A pápai tizedjegyzékek szerint „*Ladislaus sacerdos de villa Rev*”, majd „*Cosmas de villa Rev*” 1332–1337 között évi 7 garas pápai tizedet fizetett. Györffy I. 587. Az utolsó bihari Geregye Pál fia Écs még 1284-ben is birtokolhatta a települést, majd a Borsáké lett. Ők csatolhatták a sólyomkői uradalomhoz, melynek egészen 1405-ig része volt. Weisz Boglárka véleménye alapján a 13. század második felében Bertény és Rév között működött az átkelőhely. *Weisz* 2013: 326. Bertényről: *Rácz* 2007: 51. *Györffy* I. 599-600.

¹²⁴ *Weisz* 2013: 326. Az itteni vámról részletesebben ld. *Tóth* 2023b.: 60–61., *Weisz* 2013: 19. A vám felülvizsgálata II. Lajos parancsára 1520-ban is megtörtént. *Iványi* 1905: 95. Rév regionális jelentőségét elsősorban az adta, hogy a „nagy erdélyi út” mentén Nagyvárad és a Királyhágó között itt lehetett átkelni a Sebes-Körösön, így a településen számottevő volt az átmenő forgalom. Az úthálózat kérdéséhez: *Györffy* 1987: 582.

¹²⁵ *Györffy* I. 661-662. Sólyomkő várának 13. századi történetét lásd: *Zsoldos* 2020: 9.

¹²⁶ *Bárany* 2011: 99-100.

¹²⁷ *Zsoldos* Attila valószínűsíti, hogy Sólyomkő nem szokványos adományozással került a Kaplaiak birtokába, hanem azt megvásárolták a királytól. *Zsoldos* 2020: 23. MNL OL DL 7961. Hasonló folyamat játszódott le Körösszeg esetében is. Lásd.: Uo. 20-21.

évi lázadást kihasználva újra uralmuk alá hajtották azt, egészen 1403-ig.¹²⁸ Nápolyi László veresége után az immár másodjára visszavett Súlyomköt Zsigmond az erdélyi vajdákra, Tamási Jánosra és szántói Lack Jakabra bízta, akik ezután megőrizték azt a király fennhatósága alatt. A település történetében ekkor meglepő folyamatnak lehetünk szemtanúi, ugyanis Zsigmond 1405 tavaszán széles körű kiváltságokat biztosított Révnek.

A május 29-én keltezett privilégium *arenga* része sok szempontból hasonlóságot mutat a városi dekrétum bevezető pontjaival.¹²⁹ A Bihar megyei „*villam nostram seu oppidum*”-nak nevezett Révnek Zsigmond Buda város szabadságát (*libertates, prerogativas, gratias exemptiones, iura, privilegia*) és bíraskodási jogát (*iurisdictiones*) adta. Ezzel Rév elvileg a szabad királyi városokra jellemző jogállást szerzett, gyakorlati értelemben ezt mégsem tudta érvényesíteni. A „város” polgárait (*civibus, hospitibus, incolis et habitatoribus*) a király kivette a súlyomkötő várnagy joghatósága alól és mentesítette az erdélyi vajdának, a várnagyoknak és az officiálisoknak járó szolgáltatások, főként a vár tartozékain szedni szokott vámok alól. Zsigmond természetes uraságának jeleként (*in signum dominii nostri naturalis*) a település polgáraitól 100 forintnyi, forintonként 100 új dénárral számolt adót várt el, melyet évente két egyenlő részletben, Szent György és Szt. Márton napján (ápr. 24. és nov. 11.) kellett a királyi kamarába beszolgáltatni. Ezenfelül a polgárok az ajtónállómesternek Szent Márton ünnepén 6 aranyforintot tartoztak fizetni.¹³⁰ A lovászmesternek és senki másnak, minden kézműves, úgymint minden szűcs egy bőrt (*pellicium*), minden kantárkészítő egy kantárt (*frenum*) és minden nyeregkészítő egy nyeret (*sella*) tartozott adni. A királynak vagy a királynéi felségnek járó, egy napnak megfelelő *victualiat* pedig csak addig és akkor kellett beszolgáltatniuk, amikor Zsigmond vagy Borbála a mezővárosban tartózkodik.¹³¹ A diploma felhatalmazta továbbá a révieket, hogy maguk közül bírát és esküdteket válasszanak egy év időtartamra, aki minden, közöttük keletkezett ügyben ítélezhet (*iudicavit, ac diffinient et terminabunt*). Ezek ítéletével szemben Buda városhoz lehet fellebbezni, innen a tárnokmesterhez, végső fokon pedig a király személyes jelenlétéhez.¹³²

¹²⁸ 1399. május 1. MNL OL DL 8429. Mind erről a szántói Lackok 1406. évi adománylevele számol be. MNL OL DL 87746.

¹²⁹ 1405. május 29. MNL OL DL 87732., ZSO. II. 3921. sz., DRMH: 352.

¹³⁰ DL 87732. 1405. május 29. „*magistro queque ianitorum nostrorum sex florenos auri in eadem festo beati Martini*”. Ellenben a városi dekrétum 13. cikkelyében: „*Preterea magistro ianitorum nostrorum tempore in prefixo non plus, quam sex florenos dare et cum eisdem nostris muneribus annis singulis solvere teneantur.*” Szemben az áprilisban kiadott királyi kiváltságlevelekkel, ahol a „*non plus quam sex florenos dare*” még szerepelt a révi kiváltságlevélben a kancellária írása már feltehetően nem a törvényszövegről másolt, hanem az ismert joggyakorlat szerint eljárva csak a lényegi információt rögzítette.

¹³¹ A városok ajándékairól és a *victualiaról* a dekrétum 13. cikkelye rendelkezik. DRMH 355-356.

¹³² Mindez megegyezik a városi dekrétum 12. cikkelyével. DRMH

A réviek számára talán még alig tudatosult a privilégium jelentette lehetőség, amikor is a május 29-ei kiváltságolás után alig 8 hónap elteltével 1406. január 10-én Zsigmond Szántói Lack Jakab erdélyi vajdának és testvérének Dávid mesternek adományozta a mezővárost. Az adományt a vajda hű szolgálataiért, másrészt a baranyamegyei Nekcse váráért cserébe kapta, amelyet még a király a hűtlenné vált Nekcsei Zsigmondtól vett el és adott Jakab vajdának.¹³³ 1432-ben a sólyomköi vár és a hozzá tartozó uradalom Szántói Lack Jakab halála után visszaszállt a koronára. A település azonban nem marad tartósan királyi fennhatóság alatt ugyanis Zsigmond 1435. áprilisában 24-én Kusalyi Jakcs Lászlónak és Losonci Bánffy László fia Istvánnak 6250 aranyforintért elzálogosította.¹³⁴ Előbb zálogbirtokként, majd adománybirtokként az uradalom – és vele együtt Rév is – egészen a középkor végéig magánföldesúri joghatóság alatt marad.¹³⁵ A Zsigmondkorban megszerzett privilégiumának hátterében minden bizonnyal az 1405. évi városi tanácsulást, valamint azt a tényt kell látnunk, hogy az uradalom ekkor Révvel együtt királyi joghatóság alatt állt. Megszerzett kiváltságaikkal azonban a réviek nem tudtak élni, hiszen alapvetően hiányoztak azok a városi funkciók, amelyek a település fejlődését elősegíthették volna.¹³⁶

Zsigmond hazai belpolitikájában megkerülhetetlen szerepe volt annak az Eberhardnak, aki Kanizsai János bukása után a főkancellári székbe került.¹³⁷ A Zala megyei Keszthely mezővárost Tátika várával együtt a király 1406-ban adta kancellárjának.¹³⁸ A kiváltságlevél részletesen beszámol Eberhard hű szolgálatairól, amelyeket még zágrábi püspökként tett, majd az 1401. évi szervezkedés idején, ezt követően pedig az 1403. évi lázadás során tanúsított kivételes helytállást méltatja. A *donatio* hátterében tehát egyértelműen a király iránti hűség jutalmát kell látnunk.

¹³³ Révet ekkor, mint a vár déli oldalán fekvő *possessio*-t említi az oklevél 1406. január 10. MNL OL DL 87746.

¹³⁴ MNL OL DL 88317. A zálogosításról részletesebben ld. Tóth 2023b.: 74.

¹³⁵ A vár és az uradalom birtoklásáért a 15. század derekán folyamatos birtokpercek zajlottak, míg végül 1466-ban Vitéz János esztergomi érsek 6750 aranyforint zálogösszeg megfizetése után magához válthatta a birtokot. MNL OL DL 88433. Vitéz árulása után a király a tulajdonában lévő várakat, így 1472-ben a sólyomköi uradalmat is lefoglaltatta, majd Béltéki Drágfi Bertalannak adta. MNL OL DL 88535. A Drágfiak birtoklásával a magánföldesúri joghatóság ezután folyamatos volt Rév esetében.

¹³⁶ Mindezt alátámasztja a településre alkalmazott terminológia is, hiszen Rév történetét tekintve csupán egyszer az 1405. évi oklevélben szerepel *oppidum*-ként, azonban ekkor is csupán mezőváros jellegű faluként.

¹³⁷ Engel 1987: 412–413.

¹³⁸ 1406. nov. 19. MNL OL DL 200413.; ZSO. II. 5118. sz. „*opido Keztel*” C. Tóth 2009: 36. Keszthely az 1370-es évekig királyi birtok volt, majd a Lackfiak szerzik meg akik 1397-ig bírják azt. Engel P.: Térkép. Első kiváltságait – erdőhasználati jog – még 1359-ben I. Lajostól kapta. „*villa Keztel*” MNL OL DL 91539. Zsigmond 1398-ban megerősíti a mezőváros kiváltságait, valamint megtiltja Rezi és Hegyesd várnagyának, hogy zaklassák vagy collecta fizetésére kényszerítsék a mezőváros polgárait. Ezenfelül – az előtte megjelent keszthelyiek kérésére – bíráskodási szabadságukat is biztosítja, ugyanis felettük csakis választott bírájuk ítéltethet. ZSO. I. 5290–5292. sz. „*civitatib predicta Keztel*” MNL OL DL 92070. A település lakosai, mint „*cives et hospites*” szerepelnek. MNL OL DL 92068, 92069. A fejlődő mezővárost azonban a király 1403-ban Tátika várával együtt a Marcaliaknak adta zálogba. „*opido Keztel*” MNL OL DL 200389. A terminológia változása ebben az esetben is a birtokos személyének változásával magyarázható. A ferences kolostorról ld. Dornyay 1935: 7–8.

A Sáros megyei Kapi mezővárost Kapi várával együtt a király 1410-ben Kaproncai Miklós fia András királyi kamaraispánnak adományozta, a neki tett szolgálatok jutalmaként, valamint a most neki visszajuttatott Pest, Heves és Nógrád megyei birtokokért.¹³⁹ Az 1320-as évektől kezdve a település királyi birtok volt, majd 1347-ben I. Lajos Poháros Péter Abaújházi ispánnak adományozta a neki tett hűséges szolgálatok jutalmaként.¹⁴⁰ A Poháros családnak 1408-ban Oszvald halálával magvaszakadt, így a birtokaik visszaháramlottak a királyra. Zsigmond ezt követően adta Kapi várát és tartozékait, köztük a hasonló nevű *oppidum*-ot a neki kora ifjúságától előrehaladott koráig hű szolgálatokat tevő kamaraispánjának. A király kegye abban is megmutatkozott, hogy megengedte az uradalmat megszerző családnak, hogy fiági kihalása esetén a leányági leszármazottak is örökölhessék a várat és a hozzá kapcsolódó településeket. A birtokcsere ebben az esetben a magánosok számára volt előnyösebb, hiszen maga az adománylevél is kitér rá, hogy a most megszerzett uradalom méretei és értéke is meghaladja a csereként visszajuttatott birtokokét.¹⁴¹ Új szerzeményük okán, a forrásokban immár Kapiként megjelenő András kamaraispán számára feltételezhetően a mezőváros gazdasági adottságai közel sem lehettek ismeretlenek. Még az adományszerzés évében, 1410. december 18-án Zsigmondtól hetivásár tartására kap engedélyt a településen.¹⁴² A kiváltságlevelet már a következő év januárjában átíratja a királlyal, aki azt minden pontjával együtt ismételten jóváhagyja és megerősíti.¹⁴³ A földesúri fennhatóság Kapi esetében sem jelentett megtorpanást a fejlődésben, hiszen új uraik igyekeztek fejleszteni a települést és kiváltságokat szerezni a számára. 1418-ban az immár sókamaraispánként szereplő András, valamint fiai János és ifj. András kérésére Márton napra, vagyis november 11-re éves vásár tartását engedélyezi a településen, továbbá az 1410. évi privilégiumban biztosított szerdai hetivásáron felül vasárnap is tarthatnak engedélye alapján hetipiacot a környező vásárok sérelme nélkül.¹⁴⁴

A hazai történetírásban Zsigmond várospolitikájának vizsgálata során Debrecen rendre előkerül, ugyanis a település gazdasági adottságai, kiváltságlevelei az egyik legfejlettebb és legnépesebb országos szinten is jelentős városias települését teremtették. A felemelkedés útját ebben az esetben is a király adománypolitikája zárta el. Debrecen egyébiránt 1361-ben szerezte

¹³⁹ „castrum nostrum regium Kapi alio nomine Magloth necnon oppidum similiter Kapi” 1410. márc. 2.; MNL OL DL 64132.; ZSO. II. 7389. sz. Zsigmond március 16-án kelt oklevelében királyi védelmébe vette a Kaproncaiakat, akik felett csupán ő ítélhet. MNL OL DL 6135.; ZSO. II. 7427. sz.

¹⁴⁰ 1347. okt. 3. Anjou XXXI. 918.; MNL OL DL 64029.

¹⁴¹ Kaproncai mint kamaraispán feltételezhetően tisztában volt azzal, hogy a birtokcsere számára előnyös.

¹⁴² ZSO. II. 8094. sz. A szerdai hetivásárról Weisz 2012: 157.

¹⁴³ 1411. jan. 27.; ZSO. III. 90. sz.; MNL OL DL 64151.

¹⁴⁴ 1418. ápr. 3. MNL OL DL 64198.; ZSO. VI. 1706. sz.

első privilégiumát, melyben I. Lajos az apjának tett szolgálatokért a polgárságnak szabad bíró és esküdttválasztást engedélyezett az ekkor még magánföldesúri kézben lévő településnek.¹⁴⁵ Debreceni IV. László 1404. évi halálával a Debreceni család fiágon kihalt és vagyona a koronára szállt.¹⁴⁶ A nemrég királyi kézbe került település valószínűleg szükségét érezte, hogy egy Zsigmond által kiadott privilégiummal támassza alá azt, hogy immár királyi városnak tekinthető, annak minden előnyével. Az 1405 április elején kibocsátott kiváltságlevél tartalma szerint a debreceniek mindazon jogokkal, szokásokkal, szabadságokkal és kiváltságokkal élhetnek, amelyek Buda város lakóit megilletik, valamint falépítési engedélyt kapnak a királytól.

A polgárok évi adó gyanánt újévkor és pünkösdkor 150 aranyforintot kötelesek fizetni a királyi kamarának. Az ajtónállómesternek újévkor 6 aranyforintot és nem többet tartoznak adni, míg évente egyszer a lovászmesternek és senki másnak, minden kézműves, úgymint minden szűcs egy bőrt (*pellicium*), minden kantárkészítő egy kantárt (*frenum*) és minden nyeregkészítő egy nyerget (*sella*) tartozik adni. Más, akár királyi, akár királynéi tisztviselőnek pedig, úgymint a pohárnok- és asztalnokmesternek, sáfároknak, ajtónállóknak, szakácsoknak vagy bárki másnak semmit nem tartoznak adni. A királynak vagy a királynéi felségnek járó, egy napnak megfelelő *victualiat* pedig csak addig és akkor kell beszolgáltatniuk, amikor Zsigmond vagy Borbála a városban tartózkodik.¹⁴⁷ A város közössége által szabadon választott bíró és az esküdtek, anélkül, hogy megerősítés végett bárkinek be kellene mutatnia őket, Buda városhoz hasonlóan minden ügyben bíraskodhatnak. Ítéletük ellen a polgárok bírság nélkül Buda városához, majd a tárnokmesterhez fellebbezhetnek,¹⁴⁸ azonban a tárnokmesterhez felküldött ügy a város vagy bárki más elé vissza nem kerülhet, csak amennyiben szükséges a király személyes jelenléte elé, ahol azután végső ítéletet nyer.¹⁴⁹

Zsigmond 1410 júniusában 13 000 aranyforintért Baliczki Andrásnak adta zálogba Debrecent a sókamara céljait szolgáló *curia* kivételével.¹⁵⁰ Két évvel később, 1412. augusztus 29-én a város ugyan visszakerült Balickitól – kezén maradt ugyanakkor Szklabinya vára és

¹⁴⁵ Solymosi 2011: 14. Fügedi Erik véleménye alapján az 1361. évi kiváltságlevél csak korlátozott önállóságot biztosított a debrecenieknek a bíróválasztás során. Fügedi 1972: 332.

¹⁴⁶ Módy 2006: 127.

¹⁴⁷ A városok ajándékairól és a *victualiáról* a dekrétum 13. cikkelye rendelkezik. DRMH 355-356. A fentebb ismertetett révi kiváltságlevél szövege hasonlóságot mutat a debreceni oklevél bizonyos részeivel, ennek oka, hogy mindkét esetben a városi dekrétum cikkelyei kerültek átírásra a kiváltságlevelekben.

¹⁴⁸ „*ad iudicium, examen et discussionem dicte civitatis nostre Budensis, cuius fruitur libertate vel magistris tauarnicorum nostrorum*” MNL OL DL 278841.

¹⁴⁹ Mindez megegyezik a dekrétum 12. cikkelyével. DRMH 355. Orosz 2011: 117-118.

¹⁵⁰ 1410. június 2. Debrecen: DF 212742., ZsO. II. 7655. sz., Baliczki megkapja továbbá Szklabina várát Turóc megyével s a vár tartozékainak kamaranyereségével. Incze 2012: 116-117. A debreceni sókamara történetét részletesebben lásd: Draskóczy 2011: 151.

Turóc megye –, cserébe viszont a király zálogba adta neki Bártfát és az általa a királyi kincstár számára fizetendő 500 aranyforintos évi adót, valamint az újévi ajándékot (*ratio encenneorum*), melynek összege 12 ezüstmárka volt.¹⁵¹ 1411. február 23-án Zsigmond dekrétumára hivatkozva Debrecennek vámmentességet biztosított a királyi vámhelyeken.¹⁵² Ugyanezen év szeptemberében azonban ugyancsak a király parancsára Lazarevics István szerb despotát iktatta be a váradi káptalan adomány címén Debrecen és a debreceni uradalom birtokába.¹⁵³ A település Lazarevics halála után sem került vissza a királyhoz, mivel 1427-ben az uradalom és a mezőváros a despota unokaöccse, Brankovics György birtokába került.¹⁵⁴

Debrecen a magánföldesúri kézbe kerülése után az önálló bíróválasztás jogát megtartotta, a megválasztott bíró bemutatási kötelezettségétől pedig eltekintettek urai.¹⁵⁵ 1484-ben Mátyás király privilégiumban biztosította Debrecennek, hogy az ispán a polgárok között nem ítélezhet, debreceni polgárt pedig nem fogathat le és nem bírságozhat meg. A lakosok által fellebbezett ügyekben sem volt illetékes, azokat más fellebbviteli fórum: vagy a tárnokmester, vagy Buda város magisztrátusa volt jogosult eldönteni, vagyis Debrecen ezek szerint valóban a budai joggal élt a 15. század végén.¹⁵⁶

Az adományszerzők sorából nem maradhatott ki Zsigmond egyik leghűségesebb híve a nádori hivatalt is megszerző Garai Miklós.¹⁵⁷ A vasmegyei Kőszeget – a Veszprém megyei Csesznekkel együtt – egy birtokcsere következtében kapják meg, amikor 1392-ben a macsói bánság területének védelme érdekében a számos földet visszaadnak a királynak.¹⁵⁸ Kőszeg az Anjou-kor elején a Héder nembeli Kőszegi család birtokában volt egészen 1327-ig.¹⁵⁹ A

¹⁵¹ Sroka 2016: 38. DF 212748., ZSO. III. 2587. sz.

¹⁵² 1411. február 23. DF 278877., DF 278790., ZSO. III. 179. sz.

¹⁵³ 1411. szeptember 24., DL 79027. Orosz 2011: 117.

¹⁵⁴ Orosz 2011: 118. Az 1440-es évek közepétől a Hunyadi család már zálogbirtokként bírta Debrecen, majd I. Mátyás 1484-ben a munkácsi uradalommal együtt fiának, Corvin Jánosnak adományozta. C. Tóth 2019a.: 121. Részletesebben lásd: C. Tóth 2019b.: 72.

¹⁵⁵ Blazovich 2002: 135. Az éveként választott bírónak széleskörű joghatósága volt. Mindez azonban csak belső autonómiát jelentett. Sokatmondó, hogy a város új fellebbezési fóruma a földesúr úriszéke lett.

¹⁵⁶ Lakatos 2019: 79. DF 278 829. (1484. január 25.) A privilégiumban a település már *oppidum nostrum*-ként szerepel. Debrecen fellebbezési fórumának alakulását lásd: Blazovich 2002: 160.

¹⁵⁷ A lengyel Stiborhoz hasonlóan még megkoronázása előtt a király szolgálatában találjuk az egykori Garai nádor fiát, Miklóst, aki a Horvátiak vérengzését túlélve lett Zsigmond híve. C. Tóth 2009: 22. A tehetséges Miklós gyors felemelkedését együttesen köszönhetette tehetségének és a királlyal ápolt jó kapcsolatának. Így 1387–1390 és 1393–1394 között macsói, 1394–1402 horvát-szlavón, míg végül 1402–1433 között nádor. Engel Archontológus. A király rendíthetetlen hívének számított, akinek támogatása az 1401. évi szervezkedésben, majd az 1403. évi lázadásban is elősegítette Zsigmond győzelmét. Cillei (II.) Hermann leányával, Annával kötött házassága révén rokoni kapcsolatba is került a királlyal. E házasságából született László fia 1431–1441 között macsói bán, 1447–1458 között pedig nádor volt. Engel 1987: 416.

¹⁵⁸ 1392 márc. 10. MNL OL DL 7768., ZSO. I. 2421. sz. Az oklevélben Kőszeg, mint „*castra nostra regalia unum scilicet Kwzeg cum civitate murata eidem connexa similiter Kwzeg*” Az adománylevél szerint Kőszeg 1392-eltől már egy bizonyos Elderboch-nak volt elzálogosítva 4400 aranyforintért.

¹⁵⁹ Anjou XI. 414., 576., 598, 628.

nyugat-dunántúli oligarcha bukása után I. Károly szerzi meg a várost, aki 1328-ban az előtte megjelent polgárok kérésére megerősíti és kiegészíti a kiváltságait.¹⁶⁰ A kőszegiek szabad bíró- és plébános választási jogot nyernek, meghatározásra kerül a bor és a gabona után fizetendő járadék, a *terragium* összege és az ítélethozatal módja is. A polgárok peres ügyeikben a bíró, valamint a 12 esküdt döntésével szemben Sopron városához fellebbezhetnek. A vámmentességet élvező városi közösség három évig mentesül az adófizetés alól, ezenfelül Károly ígéretet tesz arra, hogy a város örök időre közvetlen királyi kötelékben marad, sem ő, sem pedig utódai nem fogják senki más uralma alá bocsátani. Az 1328. évi kiváltságlevéllel Kőszeg valóban a királyi városok sorába emelkedett. Feltételezhetően az 1330-as évek első felében a városfalak építése is megkezdődött, hiszen a király 1336-ban a polgárok panaszai okán tíz évre elengedte a város adóját, hogy ezt az összeget a falak felépítésére és erősítésére fordítsák.¹⁶¹

I. Lajos 1342 júliusában átírja és megerősíti apja 1336. évi kiváltságlevelét,¹⁶² majd az 1343-ban kiadott privilégiumában – a fenti oklevelek ismételt átírása mellett – elengedi a város aktuális évi adóját, valamint az apja által tett tíz évre szóló adómentességet is elismeri.¹⁶³ A kőszegiek részéről ellentételezés gyanánt a király megparancsolja, hogy az elengedett pénzösszeget – amit 1343-ban zsoldosok toborzására kívánt felhasználni – a polgárok városfaluk építésére fordítsák. 1353-ban kelt parancslevelében megtiltja, hogy a város polgáraitól kamarahasznát szedjenek.¹⁶⁴ A település gazdasági fejlettségét a régió borkereskedelmének monopolizálása, az épülő városfal, valamint az a tény is jelzi, hogy a korabeli oklevelekben rendre *civitas*-ként szerepelt. A dinamikusan fejlődő Kőszeg számára a felemelkedés lehetősége a 14. század utolsó évtizedében vált lehetetlenné, amikor Zsigmond a várost Garai Miklósnak adományozta, noha I. Károly 1328. évi privilégiumában garantálta, hogy sem ő, sem pedig utódai nem fogják elidegeníteni.¹⁶⁵ Az 1392. évi eladományozás után

¹⁶⁰ Anjou XII. 304.

¹⁶¹ Anjou XX. 505. Az oklevélben „*civitatis nostre Kvzezh*” szerepel. MNL OL DF 262189. I. Lajos 1342 júliusában átírja és megerősíti apja 1336. évi kiváltságlevelét. Szende 2022: 490.

¹⁶² MNL OL DF 262 189

¹⁶³ 1343. ápr. 24. Anjou XXVII. 197.; MNL OL DL 262189.

¹⁶⁴ MNL OL DL 262191., Anjou XXXVII. 538. Az Anjou-kor végén Kőszeg – hogy csak a legfontosabbakat említsük – szabad bíró- és plébános választással rendelkezett, mentesült a kamarahaszna, vámok és olykor a harmincad fizetés alól is.

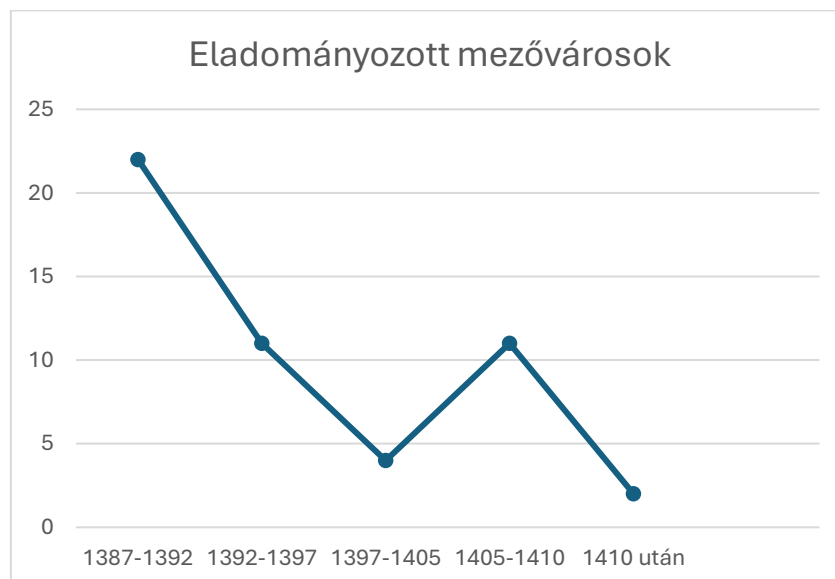
¹⁶⁵ Garai több mezővárost elsőként zálogbirtokként szerez meg, majd idővel adományként is kapja ezeket Zsigmondtól. 1419 februárjában a már ekkor zálogként birtokolt Pozsony megyei Dévény várát a hozzá tartozó mezővárossal, valamint a vámmal együtt adja nádorának. 1419. febr. 6., MNL OL DL 10772, ZSO. VII. 86. sz. Az 1414. évi zálogosításról: MNL OL DL 10202.; ZSO. IV. sz. 1944. 1422-ben Komárom vára tartozékaival, Komárom és Neszmély mezővárossal kerülnek Garaihoz zálogbirtokként, ugyanis az Zsigmondnak 6840 aranyforintot kölcsönzött, amelynek fedezeteként ezen birtokok szolgáltak. MNL OL DL 87960.; ZSO. IX. 608. sz.

egészen 1441-ig a Garai família tartotta kezében, majd 1445-ben a Pálóciak és Gúti Ország Mihály szerezte meg, hogy aztán Mátyás kegyéből fia Corvin János birtokolja azt.

Az általam vizsgált települések történetében meghatározó jelentőségű volt az eladományozás pillanata. Noha fejlettségüket tekintve legtöbbjük már a 14. század második felében rendelkezett bizonyos városi funkciókkal, számos település csupán fejlődésének kezdetén járt. Az uralomváltással kikerülve a király kezéből sorsukról elsődlegesen új földesuruk döntött, akinek ugyan érdekében állt birtokának felvirágoztatása azonban mindezt hatalmának elismertetése mellett kívánta elérni. A megváltozott keretrendszer emiatt eredményezhetett szembenállást földesúr és jobbágya között. Néhány mezőváros feltehetően tiltakozott a király döntése ellen, hiszen Zsigmondnak parancslevelében kellett engedelmességre utasítania Segesd és Halas lakosait is. Ugyanakkor, mint azt láthattuk a földesúr birtokszerzését követően igen gyakran ad kiváltságlevelet újonnan adományul nyert mezővárosának feltételezhetően a település lakosainak a kérésére.

4 Mérleg és összegzés

Luxemburgi Zsigmond adománypolitikájának intenzitása különösen az uralkodásának első évtizedében igen szembeötlő. Az általam vizsgált mezővárosok közel két harmada 1405 előtt kerül magánkézbe. Az ekkor elidegenített *oppidum*-ok közül 22 1392 előtt kerül ki a király kezéből, többségük egy-egy uradalom részeként, hogy aztán 1397-ig újabb 11 helység jusson magánosok tulajdonába. A temesvári országgyűlést követő öt évben 4, míg az 1405. évi városi dekrétum kiadása után ismételten 11 település kerül eladományozásra. A hullámzó tendencia összefüggésben állhat – ahogy azt már az uralkodó adománypolitikáját vizsgáló fejezetben említettem – Zsigmond politikai elképzeléseivel, hiszen az adományt nyert bárók és köznemesek többsége a király hűséges híve maradt és támogatta bel-, valamint külpolitikai céljainak megvalósításában.

1. diagramm: *A dolgozatomban vizsgálat alá vont Zsigmond-kori eladományozott mezővárosok (saját szerkesztés)*

Az 1390-es évek elején az eladományozások sorát, ahogy azt már fentebb láthattuk, Zsigmond Sáróiaknak illetve a Perényieknek tett adománya nyitja meg. Mindkét família a századfordulót megelőző évtizedben erősödött meg olyannyira, hogy a 15. század elején már a bárók közt tartották őket számon. Felemelkedésüket azonban nemcsak Zsigmond kegyének, hanem a Kanizsai János által vezetett liga támogatásának is köszönhetnék. A liga berendezkedésének pillanatában királyi szolgálatban bizonyított alkalmasság és főúri személyes ismeretség együttesen szerencsésen lendíthették előre a nemest, aki más viszonyok között észrevétlenül fejezhette volna be életét.¹⁶⁶ A Perényiek mellett a király iránt tanúsított

¹⁶⁶ Mályusz 1984: 30-31. A Perényiek birtokszerzéseiről Engel 1987: 437-438.

hűségük és szolgálataik jutalmaként emelkedett fel több olyan nemesi család is, amely Zsigmond uralkodása idején került be a bárók közzé. A Csákiak és a Rozgonyiak mellett a Marcaliak és a Marótiak megerősödése ugyancsak az 1390-1410-es évekre tehető.

Ezen familiák felemelkedése többé-kevésbé ugyanarra az időre esik, de ezenfelül is számos hasonlóságot mutat, hiszen többségük a köznemesség felső rétegébe tartozott. Felemelkedésük lehetőségét az instabil belpolitikai helyzet teremtette meg, ugyanis a lázadók megfékezésére és a nyugalom helyreállítására megfelelő emberekre volt szükség. Pályájukat vizsgálva igen találó Mályusz Elemér megállapítása – különösen Perényi és Sárói esetében –, aki szerint érvényesülésük olyan szolgálatok teljesítését követte, amelyeket talán mások is el tudtak volna végezni, de mivel ők kapták a megbízásokat, jutalmul az ő családjuk emelkedett fel. Erőfeszítéseiknek így nemcsak jutalma volt az eredményes helytállást jutalmazó királyi birtokadomány, hanem részben a védelem megszervezését fedező kiadásaik megtérítése is. Szolgálataik árát hadi vállalkozásaik után hamarosan megkérték Zsigmondtól, aki Perényinek a Krassó megyei Érsomlyó várát, míg Sáróinak a Zaránd megyei Világost és Fehérkörösbanyt adta. Ugyancsak katonai szolgálataik jutalmaként kapták a Szécsényiek Nagytapolcsányt, a Szántói Lackok a sólyomkői uradalmat, a Kaproncaiak Kapit, valamint a Marcaliak Kálmáncsehi mezővárost.

Feltehetően a legszorosabb kapcsolatot – és ezáltal a leggyümölcsözőbbet – azonban nem a már említett családok tartották fent a királlyal, hanem a Garaiak és Stiborici Stibor. Látványos birtok- és pozíciószerzéseik hátterében töretlen hűségük – Garai esetében házassága révén rokoni kapcsolatuk – állt, amelyről vérük hullatásával is tanúbizonyságot tettek.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Garai Miklós felesége Cillei Hermann leánya Anna, Borbála királyné testvére volt. C. Tóth 2009: 30.

Település	Megye	Eladományozás dátuma	Adományos család	Terminológia	Jelzet
Nagyszécsény	Nyitra	1387	Sárái	<i>villa seu opido</i>	DL 7324.
Bát	Hont	1388	Sárái	<i>libera villa seu possessio</i>	DL 30 302
Bolondóc	Trencsén	1388	Stibor	<i>civitas</i>	DF 285 406
Csütörtökhely	Bars	1388	Sárái	<i>libera villa seu possessio</i>	DL 30 302
Kersztinja	Zágráb	1388	Frigyes fia Zánkó	<i>civitas seu oppidum</i>	DL 87 767
Léva	Bars	1388	Sárái	<i>possessio</i>	DL 30 302
Modor	Pozsony	1388	Stibor	<i>villa regalis</i>	DF 285 406
Óbars	Bars	1388	Sárái	<i>libera villa seu possessio</i>	DL 30 302
Vágújhely	Trencsén	1388	Stibor	<i>oppidum</i>	DF 285 406
Bán	Trencsén	1389	Stibor	<i>possessio</i>	DL 64 429
Hodos	Temes	1389	Losonciak	<i>possessio</i>	Bánffy I. 420
Nagyapolcsány	Nyitra	1389	Szécsényiek	<i>civitas</i>	DL 7555
Csepreg	Somogy	1390	Kanizsaiak	<i>oppidum</i>	DL 7633
Patak	Zemplén	1390	Perényiek	<i>civitas</i>	DL 71 905
Sárvár	Somogy	1390	Kanizsaiak	<i>oppidum</i>	DL 7633
Szina	Abaúj	1390	Perényiek	<i>possessio</i>	DL 71 905
Újhely	Zemplén	1390	Perényiek	<i>civitas</i>	DL 71 905
Gönc	Abaúj	1391	Bebek	<i>possessio</i>	DL 50 367
Németújvár	Vas	1391	Sárái	<i>oppidum</i>	DL 65 839
Csejte	Nyitra	1392	Stibor	<i>oppidum</i>	DL 7762
Holics	Nyitra	1392	Stibor	<i>oppidum</i>	DF 285 046
Kőszeg	Vas	1392	Garaia	<i>civitas murata</i>	DL 7768
Cseklész	Pozsony	1393	Korbáviai	<i>opidum</i>	DL 22 5517
Körmend	Vas	1394	Peleskeiek	<i>possessio</i>	DL 100 373
Szenice	Nyitra	1394	Stibor	<i>oppidum</i>	DL 64 736
Vittenc	Nyitra	1394	Stibor	<i>oppidum</i>	DL 7945
Kálmáncsehi	Somogy	1395	Marcaliak	<i>oppidum</i>	DL 9139.
Szalárd	Bihar	1395	Csákiak	<i>oppidum</i>	DL 71 439.
Halas	Csongrád	1396	Remeteiek	<i>possessio</i>	DL 52 950
Bereg	Bereg	1397	Csákiak	<i>oppidum</i>	DF 212 352
Ricse	Kőrös	1397	Szerdahelyi	<i>oppidum</i>	DL 33 373
Szepsi	Abaúj	1397	Rozgonyiak	<i>possessio seu oppidum</i>	DL 8267
Vári	Bereg	1397	Csákiak	<i>possessio</i>	DF 212 352
Szőllős	Ugocsa	1399	Perényiek	<i>oppidum</i>	DL 70 706
Békés	Békés	1403	Marótiak	<i>possessio</i>	DL 37 587
Gyula	Békés	1403	Marótiak	<i>possessio</i>	DL 37 587
Sziksó	Abaúj	1404	Perényiek	<i>possessio</i>	DL 70 737
Keszthely	Zala	1406	Eberhard	<i>oppidum</i>	DL 200 413
Rév	Bihar	1406	Szántói Lack	<i>possessio</i>	DL 87 746
Gnézda	Szepes	1408	Perényiek	<i>possessio</i>	DL 9431
Lubló	Szepes	1408	Perényiek	<i>oppidum</i>	DL 9431
Podolin	Szepes	1408	Perényiek	<i>civitas murata</i>	DL 9431
Sztropkó	Zemplén	1408	Perényiek	<i>oppidum</i>	DL 9404
Újvár	Zemplén	1408	Perényiek	<i>oppidum</i>	DL 9404
Hunyad	Hunyad	1409	Hunyadi	<i>possessio</i>	DL 37591
Kapi	Sáros	1410	Kapiak	<i>oppidum</i>	DL 64 132
Debrecen	Bihar	1410	Lazarevics	<i>civitas</i>	DL 79 027
Somogyvár	Somogy	1410	Marcaliak	<i>civitas</i>	DL 9652
Segesd	Somogy	1417	Marcaliak	<i>oppidum</i>	DL 105 588
Patak	Zemplén	1429	Pálóciak	<i>oppidum</i>	DL 12 092

1. táblázat: A dolgozatomban vizsgálat alá vont Zsigmond-kori eladományozott
mezővárosok (saját szerkesztés)

Az eladományozott mezővárosok, ahogy azt a fenti esetekben is láthattuk, eltérő utat jártak be magánkézbe kerülésük után. A földesúri joghatóság nem minden esetben jelentette az adott település életében a fejlődés végét, ugyanakkor meghatározták annak felső szintjét, hiszen az új birtokos akarata és pénzügyi elképzelései számos esetben előre vetítették – ha úgy tetszik behatárolták, esetenként korlátozták – a járható utakat. Ugyanakkor a kedvező gazdasági és kereskedelmi helyzet, a magukkal hozott fejlettség és kiváltságok már a királyi birtoklás korából az eladományozás pillanatában koránt sem váltak semmissé. Mindezt a terminológia változása is igazolhatja, hiszen a magánkézbe kerülés után azon településekre alkalmazták

legtovább a *civitas* jelzőt, amelyek már a 14. század második felében is városias funkciókkal rendelkeztek, Így Sárospatak, Bán, Németújvár, Kőszeg, Lubló, valamint Podolin esetében a 15. század derekán is találhatunk város terminust.

A belső autonómia elvesztése, az önkormányzatiság korlátozása a földesúr akarat és érdekek érvényesítését szolgálhatta, hiszen a királyi fennhatóság elvesztése után a városias települések meglévő kiváltságaik és státuszuk megtartásához szinte kivétel nélkül ragaszkodtak.¹⁶⁸ Ugyanakkor arra is találunk példát – ahogy azt a Szécsényiek és a tapolcsányiak esete is mutatja – hogy a földesúr alig, vagy szinte egyáltalán nem avatkozott be mezővárosa belső ügyeibe.

Debrecen esetében a városfalak – ahogy azt Kubinyi András is feltételezi – nemcsak az anyag és a pénzhiány okán, hanem a földesúr tiltakozása miatt sem épülhettek fel.¹⁶⁹ Kubinyi András a 15. század első felében már *oppidum*-ként kezeli Debrecen a magánföldesúri joghatóság miatt, véleménye szerint ezzel magyarázható a városfalak el nem készülte is. Nem meglepő, hogy Debrecen földesurai nem támogatták a falépítést, hiszen így jobbágaik falak mögé rejtőzhettek volna.¹⁷⁰

A lakosok elzárkózásának megakadályozása, ha úgy tetszik felügyelete a Perényiek esetében is megmutatkozott, akik – noha elsődleges céljuk nem ez lehetett, sokkal inkább védelmi funkciók betöltése – a szepességi városokban épített erődítményeikkel nagyobb kontrollt gyakorolhattak új jobbágaik felett. Óbars és Csütörtökhely a Sárói família kezében hanyatlásnak indult a 15. században, mivel a közeli Léva élvezett prioritást a család számára, míg Patak a Pálóciak alatt, Kőszeg a Garaiak birtoklásában fejlődött.

A földesúr – legyen az a király vagy egy magánbirtokos – célja minden esetben az volt – ahogy azt C. Tóth Norbert is megállapította –, hogy birtokainak jövedelmét a lehető legnagyobb mértékben növelje és kihasználja.¹⁷¹ A Sáros megyei Kapi jól reprezentálja mindezt, hiszen a Kaproncaiak birtokszerzésük után néhány hónappal hetivásár, majd éves vásár tartását kérték és kapták Zsigmondtól. A fejlődés lehetősége tehát néhány esetben nyitott volt, ugyanakkor a felemelkedés az eladományozással lehetetlenné vált.¹⁷²

Az eladományozások esetében feltétlenül figyelembe kell vennünk a birtokcserét, hiszen a magánkézbe került mezővárosok jelentékeny része így került földesúri joghatóság alá.

¹⁶⁸ Segesd ellenállása Zámónak, Halas tiltakozása a Remeteiek ellen. Mindkét esetben Zsigmond parancslevelében szólította fel a települések lakosait az engedelmességre. A jogilag mezőváros kategóriába eső települések többsége – akik városi kiváltságokat biztosító privilégiummal is rendelkeztek – saját kiadványaikban előszeretettel nevezik településüket *civitas*-nak, míg önmagukat városlakónak *cives*-nek.

¹⁶⁹ Kubinyi 2000: 178.

¹⁷⁰ Kubinyi 2000: 178. A Debrecenre alkalmazott terminusok változására ld. Gulyás 2014: 395–396.

¹⁷¹ C. Tóth 2009: 64–65.

¹⁷² A magánkézbe kerülésük után a kiváltságlevéllel rendelkező települések – Patak, Debrecen, Bán stb. – sem tudtak a valódi városok sorába emelkedni.

Óbars, Csütörtökhely, Bát, Nagytapolcsány, Németújvár, Kőszeg, Körmend és Patak így kerültek magánosok kezébe. A birtokcsere útján magánkézbe jutott *oppidum*-ok esetében, ahogy azt Nagytapolcsány és Kőszeg esete is mutatja a csere Zsigmond számára hasonlóan előnyös lehetett. A birtokcserek mellett a birtokelkobzások után elidegenített, vagy éppen Zsigmondra visszaháramlott de ismételten eladományozott településekre is találunk példákat. Az 1403. évi lázadásban való részvételük okán vesztek el a Remeteiek Halast, majd a mezőváros Kátai Mihályhoz kerül zálogba.

Település	Megye	Eladományozás dátuma	Első oppidum	Utolsó civitas
Nagyszécsény	Nyitra	1387	1439	–
Bát	Hont	1388	1419	1425
Bolondóc	Trencsén	1388	1396	1521
Csütörtökhely	Bars	1388	1411	1351
Léva	Bars	1388	1428	–
Modor	Pozsony	1388	1398	1361
Óbars	Bars	1388	1411	1351
Vágújhely	Trencsén	1388	1388	1432
Bán	Trencsén	1389	1398	1464
Hodos	Temes	1389	1434	1372
Nagytapolcsány	Nyitra	1389	1429	1390
Csepreg	Somogy	1390	1390	1377
Patak	Zemplén	1390	1390	1429
Sárvár	Somogy	1390	1390	1405
Szina	Abaúj	1390	1460	–
Újhely	Zemplén	1390	1390	1387
Gönc	Abaúj	1391	1424	–
Németújvár	Vas	1391	1391	1459
Csejte	Nyitra	1392	1392	–
Holics	Nyitra	1392	1392	–
Kőszeg	Vas	1392	1393	1490
Cseklész	Pozsony	1393	1393	–
Körmend	Vas	1394	1372	1507
Szenice	Nyitra	1394	1394	1396
Vittenc	Nyitra	1394	1394	–
Kálmáncsehi	Somogy	1395	1395	–
Szalárd	Bihar	1395	1395	1387
Halas	Csongrád	1396	1439	–
Bereg	Bereg	1397	1397	1433
Ricse	Körös	1397	1397	–
Szepsi	Abaúj	1397	1393	1400
Vári	Bereg	1397	1426	–
Szőllős	Ugocsa	1399	1392	1430
Békés	Békés	1403	1465	–
Gyula	Békés	1403	1461	1513
Szikszó	Abaúj	1404	1409	1447
Keszthely	Zala	1406	1406	1409
Rév	Bihar	1406	1405	–
Gnézda	Szepes	1408	1412	–
Lubló	Szepes	1408	1408	1499
Podolin	Szepes	1408	1412	1526
Sztropkó	Zemplén	1408	1408	1430
Hunyad	Hunyad	1409	1415	–
Kapi	Sáros	1410	1410	–
Debrecen	Bihar	1410	1407	1435
Somogyvár	Somogy	1410	1455	1378
Segesd	Somogy	1417	1389	1342
Patak	Zemplén	1429	1390	1429

2. táblázat: Az eladományozott mezővárosokra alkalmazott jogi terminológia változása
(saját szerkesztés)¹⁷³

¹⁷³ Az adatok Engel Pál középkori birtoktérképének, Lakatos Bálint Mezővárosi oklevelek című munkájának, valamint a MNL OL DL-DF adatbázisának felhasználásával kerültek megjelenítésre.

Amennyiben a mezővárosok kialakulásának folyamatát vizsgáljuk az *oppidum* elnevezés megjelenését elsődleges adatként kezelhetjük,¹⁷⁴ az általam vizsgált, korábban királyi tulajdonban lévő települések esetében a mezővárossá válás folyamata már a 14. század második felében elkezdődhetett. Ekkor a *civitas* és az *oppidum* terminológia még meglehetősen következtetlenségként jelent meg. A fordulat Zsigmond uralkodásának idejére tehető, amikor is számos, korábban királyi birtoklásban lévő helység került magánföldesúri kézbe. Ezen települések esetében gyakran, már az elidegenítés pillanatában megváltozott az addig jellemző jogi terminológia. Vágújhely, Csepreg, Sátoraljaújhely, Sárvár, Patak, Keszthely, Lubló stb. esetében az *oppidum* jelző az adománylevélben tűnik fel elsőként. Tehát az uralomváltás után az elidegenített településekre mind gyakrabban kezdték el alkalmazni az *oppidum* terminust.¹⁷⁵ Az *oppidum* mellett a *civitas* jelző további használata az egykori királyi birtoklás következményeként értelmezhető.

A fentiek okán feltételezhető, hogy az adománybirtokokra alkalmazott jogi terminológia változása összefüggésben állhat a birtokos személyének változásával.¹⁷⁶ A magánkézbe kerülés után – a következtetlenség terminushasználat mellett is – a királyi kancellária számára is világossá vált, hogy a világi földesúr kezébe került települések koránt sem tartoznak a valódi városok sorába.¹⁷⁷ A fenti esetek okán feltételezhetjük, hogy az eladományozás hatására döntött úgy az oklevél írója, hogy a fenti települések ettől kezdve már nem *civitas*-ok, hanem csupán *oppidum*-ok.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Gulyás 2014: 392.

¹⁷⁵ Az *oppidum* mellett a *civitas* jelző további használata az egykori királyi birtoklás következményeként értelmezhető ld. Debrecen

¹⁷⁶ Az oklevelekben az egyes városokra alkalmazott terminus – *possessio*, *oppidum*, *civitas* – minden esetben az aktuális társadalmi állásfoglalást, illetve konkrétan az oklevél írójának szubjektív véleményét tükrözi. A mezővárosok megnevezése tehát nemcsak a megnevező személyétől függ, hanem a megnevezés körülményeitől és a megnevezés időpontjától is. Az *oppidum* cím megszerzése ugyanis mindig úgy ment végbe, hogy a településsel érintkező társadalmi környezet – a település fejlettsége és központi szerepe: kiváltságai, topográfiai és városképi jellemzői, gazdasági sajátosságai, lakosság száma alapján – egyszer csak ilyen formában kezdte el emlegetni a várost az általa írt oklevélben. Gulyás 2014: 392. A mezővárossá válás tehát nem egyetlen kiváltságlevél eredménye. Egy privilégium, noha elősegíthette a fejlődést a felemelkedés biztos zálogaként még nem szolgált.

¹⁷⁷ A következtetlenség terminológia használatát figyelhetjük meg a Békés megye Gyula esetében is. A Marótiak 1403. évi adománylevelében – MNL OL DL 37587 –, valamint az 1404. évi birtokiktatás során – MNL OL DL 37589 – még *possessio*-ként szereplő településre 1405-ben már a város (*in civitatem Gyula*) jelzőt használja az oklevél kiadója. Zsigmond 1419. évi oklevelében pedig egyszerre nevezi az oklevél írója Gyulát birtoknak és mezővárosnak „*possessiones suas Gyula*”, „*opidum Gyula*” MNL OL DL 37595. Erdész – Halmágyi 2022: 70–72. A birtokosok tekintetében bekövetkezett változások a Szikszóra használt terminológiára is hatással voltak. A település a régióban kifejezetten fejlett helynek számított, ezért a földesúri birtoklás alatt is megjelent a *civitas* terminus. Attól kezdve azonban, hogy végleg magánkézbe került már egyre inkább *oppidum*-nak kezdték nevezni. Gulyás 2018: 325.

¹⁷⁸ Amikor 1398-ban Zsigmond megerősíti Keszthely kiváltságait, még „*civitatis predicta Keztel*” -nek nevezi a települést, míg lakosai „*cives et hospites*” -ként szerepelnek. MNL OL DL 92070. 92 068, 92069. Ellenben az 1403. évi zálogosításkor már a mezőváros terminus szerepel az oklevélben. „*opidi Keztel*”

Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt elsősorban azokat a településeket adományozta el, amelyek gazdasági vagy éppen stratégia szempontból kevésbé voltak jelentősek.¹⁷⁹ Vagyis a királyi hatalom a kiemelt szereppel nem bíró területeket – ahogy Kubinyi András is felvetette – engedte át a világi földesurak kezébe. A királyi birtokpolitikában 1397. évi temesvári országgyűlés után az 1403/04. évi lázadás leverését követően újabb változást figyelhetünk meg. Az ezt megelőző időszak – különösen az 1390-es évek – nagyarányú eladományozásai után a századfordulót követő években már jóval kevesebb birtok került magánkézbe.¹⁸⁰ Az 1405. évi városi dekrétum meghozatalával a királyi kézben maradt mezővárosok felemelkedésére is lehetőség nyílt, ugyanakkor az elidegenítések gyakorisága jelentős mértékben lecsökkent.

Az uralomváltás természetesen hatással volt az elidegenített mezőváros fejlődésére is, amely – ahogy azt a hetipiac, vagy éppen a sokadalomtartási engedélyekből is láthatjuk – magánkézben is lehetséges volt. Ugyanakkor a felemelkedés, vagyis a valódi várossá válás a király kezéből kikerülve lehetetlenné vált. Az egyes településekre alkalmazott terminológia változásával – noha számos esetben következtetlen a terminushasználat – a vizsgált esetek tükrében feltételezhető, hogy a mezővárossá válás az eladományozás után, vagyis a magánföldesúri fennhatóság alatt ment végbe. A folyamat elsősorban arra vezethető vissza, hogy a magánkézbe kerülést követően az adott település már nem lehetett valódi *civitas*, ugyanakkor egyszerű falu sem, hiszen kiváltságai, lakosságszáma okán annál fejlettebb volt. A Zsigmond-korban eladományozott városias funkciókkal rendelkező települések a földesúri joghatóság alatt beolvadtak a korszak település hierarchiájába a mezővárosok közé.

¹⁷⁹ Ugyanakkor a Vág völgyének esete jól reprezentálja, hogy esetenként pontosan a stratégiai szempontok okán került magánkézbe egy igen jelentős uradalom – Stibor esete – az ország védelme okán. Természetesen akadtak olyan kivételek amikor – főleg politikai okokból – jelentősebb mezővárosok is kikerülhettek a király kezéből, de ezek száma közel sem volt jelentős. Ide sorolhatjuk a Szepesség elzálogosítását is.

¹⁸⁰ Mályusz Elemér Zsigmond hatalmának megerősödésében és az 1405. évi városi dekrétum meghozatalában látja a fordulatot. *Mályusz* 1960: 171–172.

Felhasznált szakirodalom és források

Anjou	Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VI, XI., XII., XV., XX., XXIII., XXVII., XXXI., XXXVII., XXXVIII., Szerk. Almási Tibor, B. Halász Éva, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged, 1990–2013.
Bácskai 1965.	Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a 15. században. Budapest, 1965.
Bertényi 2000.	Bertényi Iván: A tizennegyedik század története. Budapest, 2000.
DL–DF CD-ROM	Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. CD–ROM. Szerk. Rácz György. Bp., 2009
Dornyay 1935.	Dornyay Béla: Keszthely-végvár a törökvilágban. Keszthely, 1935.
DRMH.	János M. Bak: Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 2019.
Engel 1977.	Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387-1437). Budapest, 1977.
Engel 1987.	Engel Pál: Zsigmond király bárói. Rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. 1987. 405–458
Engel Archontológia	Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. CD-ROM
Engel P.: Térkép	Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM
Erdész–Halmágyi 2022.	Erdész Ádám–Halmágyi Miklós: Mezővárosok a Dél-Alföldön. Gyula, 2022.

- Fejér** Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IV. Vol. 1. Budae, 1829.
- Fügedi 1972.** Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. Történelmi Szemle 14 (1972) 321–342.
- Fügedi 1977.** Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből., Budapest, 1977.
- Fügedi 1981.** Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 238–311.
- Fügedi 1986a.** Fügedi Erik: „Könyörülj, bánom könyörülj...”. Budapest, 1986.
- Fügedi 1986b.** Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp., 1986.
- Gulyás 2013a.** Gulyás László Szabolcs: Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. In: Századok 147. (2013) 317–346.
- Gulyás 2013b.** Gulyás László Szabolcs: Rezidencia és városfejlődés: földesúr és mezőváros a középkori Magyarország északkeleti részén. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 7 (2012) 201–226.
- Gulyás 2014.** Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I-II. kötet Szerk.: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Budapest-Debrecen 2014. I. kötet, 391–403.
- Gulyás 2017.** Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján. Bp., 2017.

- Gulyás 2018.** Gulyás László Szabolcs: A mezővárosok kialakulásának birtokjogi vonatkozásai. 2018, Cluj – Kolozsvár – Clausenburg 700. Vároستörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbana. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Szerk. Ionut Costea – Ovidiu Ghitta – Sipos Gábor –Rüsz Fogarasi Enikő. Kolozsvár, 2018. 321–328.
- Györffy 1987.** Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp., 1987.
- Incze 2012.** Incze János: Luxemburgi Zsigmond városzálogosításai: Segesd és Bártfa esete. In: Jakab Péter; Mikó Gábor; Péterfi Bence; Vadas András (szerk.) Micae mediaevales II. : Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest, 2012. 109 – 122.
- Incze 2016.** Incze János: 360 évig zálogban. A Szepesség zálogosítása. In: Fábíán, Laura; Gál, Judit; Haraszti, Szabó Péter; Uhrin, Dorottya (szerk.) Micae Mediaevales V.: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest, 2016. 91-103.
- Incze 2018.** Incze János: Luxemburgi Zsigmond zálogosítási gyakorlata Magyarországon. Budapest, 2018. 47 – 66.
- Iványi 1905.** Iványi Béla: Bihar- és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. In: Gazdaságtörténelmi Szemle 1905.
- Kubinyi 1972.** Kubinyi András: A magyarországi városhálózat XIV-XV. századi fejlődésének néhány kérdése. In: Tanulmányok Budapest múltjából 19. Bp. 1972. 39-56.

Kubinyi 1987.	Kubinyi András: Zsigmond király és a városok In: Művészet Zsigmond király korában. 1387-1437. Tanulmányok. I. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Bp., 1987. 235-245.
Kubinyi 2006.	Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? Urbs 1 (2006) 51–61.
Ladányi 1980.	Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. In: Történelmi Szemle 1980/3.
Lakatos 2019.	Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Bp., 2019.
LSMS.	Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Zost. Martin Stefánik, Ján Lukačka et al. Bratislava, 2010. (Az egyes városok szócikkeinek szerzőire külön nem hivatkozom.)
Mályusz 1960.	Mályusz Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. In: Történelmi Szemle 1960/3.
Mályusz 1984.	Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest, 1984.
MNL OL DF	Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
MNL OL DL	Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
Módy 2006.	György: Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben. In: Historia et ars. Módy György válogatott tanulmányai. Szerk. Vajda Mária. Debrecen, 2006 (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei 59.) 120–133.

- Orosz 2011.** Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011.
- Ö. Kovács – Szakál 2000.** Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2000.
- Pálóczi Horváth 2017.** Pálóczi Horváth András: A kunok integrációja. In: Rubicon 28. évf. 6. sz. 2017, 12–21.
- Pesty 1878.** Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. Budapest, 1878.
- Sroka 2016.** Stanislaw A. Sroka: A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal. Bp., 2016.
- Süttő 2003.** Süttő Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya; Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. kötet. Szeged, 2003.
- Szabó 1971.** Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (10-15. század). Bp., 1971.
- Szende 2011.** Szende Katalin: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011, 23-48.
- Szende 2016.** Szende Katalin: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In: Pénz, posztó, piac, ed. Weisz Boglárka. Budapest, 2016, 285–339
- Szende 2022.** Szende Katalin: The birth of oppida: small towns in Hungary in the Angevin period. Urban History, 2022. 484–501.

- Szűcs 1993.** Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. Történelmi Szemle 35. (1993) 1–57.
- Teke 2004.** Teke Zsuzsa: Adalékok Zsigmond várospolitikájához 1387–1405. In: Változatok a történelemre: tanulmányok Székely György tiszteletére. (Monumenta historica Budapestinensia; vol 14). Szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Bp., 2004. 225–233.
- C. Tóth 2009.** C. Tóth Norbert: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387-1437. Budapest, 2009.
- C. Tóth 2019a.** C. Tóth Norbert (2019) *Szilágyi Erzsébet debreceni uradalmának ispánjai és leveleik*. In: Hunyadi Mátyás és kora. Memoria Hungariae (12.). MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport, Debrecen, pp. 120-135.
- C. Tóth 2019b.** C. Tóth Norbert: Szilágyi Erzsébet "udvara" In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Bp. 2019. 51–114.
- Tóth 2023a.** Tóth Miklós: Rózsahegy története a 14 – 15. században. In. 2023. 949–957.
- Tóth 2023b.** Tóth Miklós: Egy 15. századi bihari falu és a budai jog; Rév „mezőváros” története a Zsigmond korban. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVIII. Berettyóújfalu, 2023. 59–82.
- Tringli 2008.** Tringli István: A Perényi család levéltára 1222-1526. Budapest, 2008.
- Tringli 2011** Tringli István: Sátoraljaújhely. Magyar Várostörténeti Atlasz 2. Bp., 2011.

- Veszprémy 1997.** Veszprémy László: A nikápolyi hadjárat és értékelése. *Iskolakultúra*, 7(3), 48–59.
- Weber 1891.** Weber Samu: Podolin város története. Budapest, 1891.
- Weisz 2012.** Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012.
- Weisz 2013.** Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp., 2013.
- Wenzel 1874.** Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. Budapest, 1874.
- ZSO** Zsigmondkori oklevéltár. 1. köt. 1387–1399. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1951. 2/1–2. köt. 1400–1406, 1407–1410. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1956. 3. köt. 1411–1412. Szerk. Borsa Iván. Bp., 1993 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-22.). 4. köt. 1413–1414. Szerk. Borsa Iván. Bp., 1994 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-25.). 5. köt. 1415–1416. Szerk. Borsa Iván. Bp., 1997 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-27.). 6. köt. 1417–1418. Szerk. Borsa Iván. Bp., 1999 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-32.). 7. köt. 1419–1420. Szerk. Borsa Iván. Bp., 2001 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-37.). 9. köt. 1422. Szerk. Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Bp., 2004 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-41.).
- Zsoldos 2020.** Zsoldos Attila: Bihar királyi várai a Zsigmond-kor első két évtizedében. (2020) - In: Nagyváradi és Bihar a Zsigmond-korban p. 9-53